

XXVI. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK)
Kolozsvár 2023. május 18–21.
Magyar irodalom III.: Modern és kortárs irodalom, irodalomelmélet

37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia (OTDK)
Szeged 2025. április 15–17.
Humán Tudományi Szekció

***Várakozás végnapokra, avagy egy ökokritikai dolgozat
lehetőségei.***
**Bodor Ádám regényeiről Bruno Latour hálózati optikája
felől**

Szerző:

Laczkó Emőke

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Bölcsészettudományi Kar, Magyar nyelvészeti és irodalomtudományi tanulmányok
mesterképzés, II. év

Témavezető:

Dr. habil. Berszán István intézetvezető egyetemi tanár

Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár

Magyar Irodalomtudományi Tanszék

Tartalom

Bevezető, avagy a válság hálózatai.....	2
Bodor Ádám Sinistra körzete.....	7
A határvidék hegyvidéke	8
A körzet(történet) közepe	18
A szeméthegek folyóhatára.....	19
Egy ökokritikai dolgozat lehetőségei	27
Felhasznált irodalom.....	33

Bevezető, avagy a válság hálózatai

2023-ra a *krízis* és a *válság* szavak előfordulásainak száma a korábbi évtizedekhez képest drasztikusan emelkedett meg a mindennapok diskurzusaiban. A 2020-ban kezdődő, többhullámos koronavírusjárvány és a 2022-ben kirobbanó orosz-ukrán háború globálisan érint(ett) mindenkit, és lehetne sorolni még azokat az eseményeket és folyamatokat, amelyek bár az említettekhez képest nem feltétlenül kaptak és kapnak akkora médiafigyelmet, ugyanúgy globális léptékűek. Nem sokkal a pandémia előtt, 2019. végén a világ tekintete Ausztráliára szegeződött, ahol az eddigi legsúlyosabb és legnagyobb méreteket öltő bozóttüzek pusztítottak. Arra is kevesen számítottak – leszámítva talán néhány hálózatkutatót és virológust –, hogy egy kínai városban kitörő járvány csupán hetek leforgása alatt ilyen mély behatással lesz a világ országainak gazdaságára, politikájára, a népszociológiára, az oktatás és a munkavégzés lefolyására, ennyire felnagyítja a korábbi problémákat az egészségügyi ellátási rendszerekben vagy a karanténban összezárt családokban, és a következmények sora még folytatható.

Az utóbbi néhány év drasztikus eseményeinek sűrűsége után úgy tűnhet, világunk egyre inkább összezsugorodik egy olyan, minden jel szerint egészen kis helyre, ahol egyetlen politikai döntés, vagy egy zoonózis éveken és kontinenseken átívelő hatással lehet nyolcmilliárd ember társadalmi és gazdasági berendezkedésére. Ez a felismerés önmagában is jelentős. De vajon tényleg „csak” ennyi történt? Minden leírható azokban az általunk felállított és kiépített strukturális keretekben, amilyenek a gazdasági statisztikák, a piackereskedelem, infláció, politikai választások, hadviselés vagy a világbéke fenntartása? Ahhoz, hogy mást is észrevegyünk, és másképp is tudjunk beszélni a problémákról, olykor fel kell függesztenünk a betűkre, papírra és a képernyőkre tekintést.

A 2019-2020-as ausztráliai bozóttűz füstje, amely a XX. század második legnagyobb vulkánkitörésének füstmennyeiségéhez hasonlítható, több mint 20 ezer méter magasba, a légkör második rétegébe is eljutott, és két hét alatt körbe sodródott a Föld körül. A kutatók hat hónapig figyelték még a füsttakarót, amely akár évekig is a sztratoszférában maradhat, vékony rétegben lefedve a déli féltekét.¹

A 2020-ban kezdődő lezárások és karanténok egy időre olyan jelentősen kivonták az emberi tényezőt a környezetre mért hatásokból, hogy azóta külön fogalmat is kiérdemelt: az *anthropause* fogalmát. Az indiai Gangeszben, amely a világ egyik legszennyezettebb

¹ HIRSCH, Etan, KOREN, Ilan, *Record-breaking aerosol levels explained by smoke injection into the stratosphere*, Science, 2021/371 (6535), 2021. május 19.

folyójának számít, 2021-ben 40-50%-os javulást mértek, olyannyira, hogy több évtized után újra ihatónak lehetett minősíteni.

A közelmúltból kiragadott példák, melyek egyszerre érintik az emberiséget, az állatvilágot és valamennyi ökoszisztémát, arra figyelmeztetnek, hogy a világunk történeteiben résztvevők hatása és visszahatása sokkal szorosabb és többértékűbb ágenciahálózatokká kapcsolódnak össze, mint ahogy azt korábban hittük. A XX. század második felétől kezdődően, a század vége felé fokozottabban, az elmúlt húsz évben pedig egyre sűrűbben jelentkezik egy korábban nem tapasztalt változás a tudományos diskurzusokban: tudatában lettünk egy globális eseménynek, amit ökológiai válságnak vagy krízisnek nevezünk. A felismerés láncreakciót indított el: olyan értekezések kezdtek születni, amelyekben felismerik, hogy a korábbi világ- és tudományfelfogások már nem alkalmasak annak megértésére, vagy egyáltalán a nyomon követésére, ami körülöttünk zajlik. Az eddig érvényes struktúrákban való csalódás a tudományok abszolútumának lebontásához vezethet. A következmények sokrétűek. Az 1970-es években megjelenő új tudományos terület, az ökokritika, amelynek kiugró kulcsszavai a környezetünk és az irodalom, ugyanabba a sokkal általánosabb jellegű kísérletbe tartozik, amely felhagy a diszciplínákban, a különálló és önálló rendszerekben való gondolkodással, s helyette az összefüggések, kapcsolatok, hálózatok, a hatás- és visszahatás eseteit tárják fel.² Mintha a XIX. századi specializáció ellentéte zajlana most: amennyire szétszálaztuk és elkülönítettük egymástól a tudományterületeket, most annál inkább ütközünk folyamatosan abba a gondolatba, hogy talán mégis figyelembe kellene venni, hogyan és miként függenek össze egymással, milyen is ez a hálózatszerű együttműködés.

Bruno Latour már az 1993-as *Sohasem voltunk modernek* című munkáját azzal a megfigyeléssel kezdi, hogy a napilapok tulajdonképp hamarabb reagáltak erre a meg nem fogalmazott szükségre, még mielőtt az témává válhatott volna valamelyik tudományágban. „A másfélék ugyanis, a hibrid cikkek, amelyek tudomány, politika, gazdaság, jog, vallás, technika, irodalom kusza egyvelegét tárják elénk, egyre szaporodnak. (...) A kultúra és a természet

² MORTON, Timothy, *Being Ecological*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2018

BARABÁSI Albert-László, *Behálózva*, ford. Vicsek Mária, Magyar Könyvklub, Budapest, 2003

GUMBRECHT, Hans Ulrich, *Új jelen és klasszikusfogalom? A kronotoposzokról* = GUMBRECHT, Hans Ulrich, *Szellemtudományok - mi végre? Budapesti előadások*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2013

LATOUR, Bruno, *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999

Landscape and Power, szerk. W. J. T. MITCHELL, The University of Chicago Press, Chicago, London, 2002

The Place of Landscape. Concepts, Contexts, Studies, szerk. Jeff MALPAS, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2011

Love Your Monsters. Postenvironmentalism and the Anthropocene, szerk. SHELLENBERGER, Michael, NORDHAUS, Ted, Breakthrough Institute, U.S.A., 2011

egésze kavarodik össze nap mint nap.”³ Nemzetközi szinten a tudomány „science studies” néven (magyarul „tudomány és technika” vagy „tudomány, technika és társadalom”) kezdett reflektálni a jelenségre.⁴

Latour egyik híres kísérlete egyáltalán nem szokványos módon a labort magát tette vizsgálatának tárgyává, és a laboratóriumi munkatársakat kezdte úgy vizsgálni, mint ahogy ők vizsgálják saját kísérletük tárgyait. Így megkísérelte feltárni a tudomány megkonstruálódásának helyét és módját. Latour számára a labor a „jó” tudományos praxis a helye, egy olyan tér, ahol nem csak az elmélet és a gyakorlat ér össze, hanem a tudományos módszertanok is, amelyek magukon viselik a (nyugati) tudományos és társadalmi berendezkedés nyomait. Rendhagyó módon fedte fel, hogy a laborokban is emberek dolgoznak, akik nem tévedhetetlenek, s akiket a tudomány „gyártása közben” ugyanúgy befolyásolnak saját meggyőződéseik, egymás közti vetélkedéseik, vagyis a laboron kívüli létezmény, mint bárki mást. Latour célja azonban nem a tudomány hitelességének aláásása volt, hanem azoknak az alkotó elemeknek és tényezőknek a feltárása, amelyek jelen korunk tudományos szervezésében léteznek és meghatározóak, mint például a figyelemgazdálkodás, a papír és a valóság közti oda-vissza út bejárása, a konszenzusteremtésben és az evidenciákban való gondolkodás, s nem utolsósorban egyfajta militarista attitűd, amely felfedezi az ábrázolás, az adatkezelés révén szerezhető hatalmat, és él is azzal. Latour a labor vizsgálása során mutatta meg, hogy a tudományos tények is valójában társadalmi konstrukciók, melyek erős kritikai attitűdöt igényelnek, s ezt a szükségletet az antropocén korszaka termelte ki.⁵

A kritika múltja szorosan hozzákapcsolódik a historista korszakban generálódott és intézményesült tudományos rendszerekhez, s Latour szerint a kritika jövője ilyenformán a hálózatokban gondolkodás, ami feloldja az akadémiai viszonyok folyamatos diszciplínákra bontását, és az arra való törekvést, helyette a társulások felfedezését szorgalmazza, az ő szavaival élve a *hibridizáció* felismerését.

A filozófia felől a reál tárgyak felé elmozdulva hasonló elképzelésekből és felmerülő problémákból nőtte ki magát mára egy komplex matematikai, fizikai, informatikai, technikai, vagyis hibrid tudományág, a hálózatelmélet, mely látszólag mindent – informatikát, médiát,

³ LATOUR, Bruno, *A hibridek burjánzása*, 13 = Uő., *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999

⁴ Uő., *A gordiuszi csomó újramegkötése*, uo., 14

⁵ LATOUR, Bruno, *Adjatok egy laboratóriumot és kifordítom sarkaiból a világot!* = *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijarat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

katonai stratégiákat, egyéni sikert, virológiát stb. – átfogó módszereket kínál világunk rendszereinek a feltérképezésére, megértésére, és bizonyos szinten ezek működési elveinek következtetéseken alapuló megjósolásra is. Például eszközöket dolgoz ki a világháló megmérésére vagy egy pandémiát okozó vírus terjedésének modellezésére. Barabási Albert László 2002-ben jelentette meg nagysikerű *Behálózva* című könyvét. A latouri értelemben vett „laboratóriumban dolgozó kutatóként”, hálózatkutatóként érdekes, amilyen perspektívát nyújt a tudományos intézmények és vizsgálódási tárgyaik pozíciójára: „Miután az előző évszázadban dollárbilliókat költöttünk a kutatásban a természet szétszedésére, csak most ismerjük be, hogy fogalmunk sincs arról, hogyan tovább – kivéve, hogy még apróbb darabokra szedjük.” „Közel vagyunk ahhoz, hogy majdnem mindent tudjunk, amit a részekről tudni lehet. A természet egészének megértésétől azonban ugyanolyan messze vagyunk, mint bármikor korábban.”⁶

Ha a reál területek után az irodalomra és az irodalomtudományra terelődik a figyelem, azt láthatjuk, hogy itt is egyfajta határhoz érkeztünk, mind horizontális, mind vertikális tekintetben: az előbbi a történetiségre, utóbbi a szinkrón teóriákra vonatkozik. Az irodalomelméletek új irányvonalakhoz igazodnak, más tudományterületek filozófiáit beemelve: vizsgálni kezdik az irodalom és a fizikai környezet kapcsolatát; az irodalom és a (piac)gazdaság, illetve a társadalom oda-visszahatását, mely jelenünk berendezkedését a múlt felől térképezi fel; kiaknázzák a feminista pozíciók lehetőségeit; megkérdőjelezzik az élő szervezetek és a gépek oppozícióját, a hibridek és kiborgok mint új jelenségek vizsgálatát kezdeményezik – hogy csak néhány kitekintő kutatást említsünk.⁷ A korszakolástörténet esetében szintén változást lehet felfedezni. Hans Ulrich Gumbrecht egy budapesti előadásában így foglalta össze: „a bölcsészet és az irodalomtudomány jelenét úgy jellemeztem, mint a stagnálás korszakát az elméletalkotásban. Az elméletalkotás szempontjából hihetetlenül termékeny negyven év után egyszer csak, körülbelül az 1990-es évektől kezdve nagyon nehéz megmondani, melyik a legfrissebb elmélet, mert már nem létezik a hagyományos értelemben vett legfrissebb elmélet.”⁸ Gumbrecht elmélete is a bölcsész tudományok felől nyit valami egészen globálisra, történetesen

⁶ BARABÁSI Albert-László, *Behálózva*, ford. Vicsek Mária, Magyar Könyvklub, Budapest, 2003

⁷ Haraway, Donna J., *Kiborg kiáltvány: tudomány, technika és szocialista feminizmus az 1980-as években*, Replika, 2005. november;

T. Szabó Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, L'Harmattan-Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2007. (Ligatura 3.)

KISS Ernő-Csongor, *Végnapok végtelenje. Hatalom, nyelv, emlékezés idő- és térbeli összefüggései a Verhovina madaraiban*, Új Forrás, 2015, 8

MALPAS, Jeff, *Place and the Problem of Landscape = The Place of Landscape. Concepts, Contexts, Studies*, szerk. Jeff MALPAS, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2011

⁸ GUMBRECHT, Hans Ulrich, *Új jelen és klasszikusfogalom? A kronotoposzokról* = GUMBRECHT, Hans Ulrich, *Szellemtudományok - mi végre? Budapesti előadások*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2013, 48

az időbeliségre mint társadalmi konstrukcióra, s még tovább haladva nem csak jelen korunk időszemléletére és a változás korszakára hívja fel a figyelmet, hanem, tárgyának linearitásából adódóan, jövőképünket is problematizálja. Gumbrecht a kronotoposz fogalmával él, s lényegében felfedi, hogy az ezelőtti, nagy hatású és a jelenünkben is erőteljesen intézményesült historista kronotoposz valójában már leváltódott, az ő szavaival élve, a „tágas jelen kronotoposzára”, amiben már lehet, hogy nem fogunk korszakokat és más időbeli konstrukciókat alkotni: a jelen tágul, hiszen a múlt bármikor lehívható és beidézhető. A korábbi korokkal ellentétben a jövő már nem az ember abszolút cselekvőképességére van kihegyezve, már nem potenciális lehetőségek tárházaként vetül fel, hanem fenyegető, és legfeljebb halogatható bizonyossággként közeledik.⁹

Timothy Morton *Being Ecological* (2018) című kötetében hívta fel a figyelmet arra, hogy míg korábbi elképzelések szerint radikális változtatásokra van szükségünk az ökológiai létmód eléréséhez, a dolgok elkerülhetetlen összekapcsoltságánál fogva valójában eleve ökológiai létmódban vagyunk – legfeljebb még nem tudatosítottuk, hogy ez a helyzet. „Ne gondoljuk, hogy ez azt jelenti, semmi sem változik, hogy ugyanolyanok maradunk, miután már tudunk az ökológiai létezésről, az ökológiai tudatosságról. Nehéz leírni, mi történik, de valami határozottan történik.”¹⁰

Az itt következő kutatás Bodor Ádám két körzetregényének emberi és nem-emberi környezetére irányul, módszertanát pedig Bruno Latour hibrid, diszciplínákat ötvöző filozófiája adja, melyekből kiindulva szeretném feltérképezni, milyen működési elvek, rutinok, kapcsolatok, láncolatok fedezhetők fel a körzet kollektivitásában, hogyan ívelnek át az egyes műveken az ott élők, a tárgyak, a gépek, a terek, a tradíciók és normák, az emlékek és érzelmek összefűződő viszonyrendszerei. A dolgozatom kettős célkitűzést követ: először is a bodori zóna hálózataiba való betekintés, annak vizsgálata, mi minden válik aktívvá ebben az irodalmi világban, mi kerül ágensi szerepbe, egyáltalán a körzet valóban annyira elkülönített, elkülönült, zárt és egyedi rendszer, vagy bizonyos feltárt közvetítései, szabályai, társulásai más területekre és diskurzusokba átnyúlva is érvényesek lehetnek. Másrészt, ezt a gondolatmenetet folytatva, a másik közvetett cél annak tanulmányozása, milyen lehetőségei vannak egy ökokritikai

⁹ GUMBRECHT, Hans Ulrich, *Új jelen és klasszikusfogalom? A kronotoposzokról* = GUMBRECHT, Hans Ulrich, *Szellemtudományok - mi végre? Budapesti előadások*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2013

¹⁰ MORTON, Timothy, *Tuning*, 59 = Uő., *Being Ecological*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2018 (fordítás általam: „Don’t think this means that nothing changes, that you are just the same when you know about being ecological. It’s rather hard to describe what happens, but something does happen.”)

dolgozatnak, vagyis milyen elmozdulásokat eredményez az irodalmi szöveg, a történetmesélés, milyen hatása lehet egy regény zárt terének, idejének, szereplőinek, eseményeinek és a róluk való írásnak ránk és saját környezetünkre nézve.

Bodor Ádám Sinistra körzete

Bodor Ádám a körzet-novellaciklusokkal, -regényekkel, -elbeszélésekkel írta be magát a magyar irodalomtörténetbe, még pedig éppen azért, mert „egy teljes világot tárt fel, megalkotta annak földrajzát, meteorológiáját, flóráját és faunáját, leírta e világ viselkedési formáit, érintkezési szabályait, sőt, még evési-ivási szokásait is.”¹¹ A „körzet lakosai” épp annyit változnak, hogy megmaradjon a *déjà vu*, a „mintha már találkoztunk volna”-érzése. A körzet is folyamatosan megújul, újateremtődik, újraíródik, épp annyit változik, hogy a korábbi ismerős viszonyokban és rendszerekben már ne lehessen magabiztosan tájékozódni, az ismerősségeket látszólag elfedik a helyi jellegzetességek, Dobrin, Dolina, Verhovina egyediségei, hogy csak az vegye észre őket, aki már nem mint idegen kerül e zónába, hanem *otthonosan* mozogva visszatér ide.¹² Azonban ha mégiscsak megkísérelnénk általánosan megragadható jegyekkel leírni Bodor Ádám körzetét, azok nagy valószínűséggel két vonás köré csoportosulnának: az egyik a határ-, a másik a hegyvidék lenne. Ez természetesen rettentő leegyszerűsítőnek hathat, de egyáltalán nem elhanyagolandó tulajdonságok, ugyanúgy igazak Sinistrára, Bogdanski Dolinára vagy Jablonska Poljana környékére, mi több, számos, a körzetre és a körzet sajátos létmódjára igaz egyéb jellemző végső soron visszaeredeztethető a határ és a hegység helyszíni együttesére.

A szakirodalom nagyon gyakran a határmentiség mellett a hatalmi rendszer erőteljes befolyása, illetve az itt uralkodó komor, szorongó, furcsa, misztikus- vagy mágikus-realista hangulat mentén kínál értelmezési lehetőségeket.¹³ Az utóbbi években azonban egyre több olyan munka jelent meg, amely kiterjeszti ezt a kutatást a körzetbeli nem emberi környezet beható vizsgálatára is, hiszen ez a kimondottan kelet-európai, északkeleti, vélhetően erdélyi térség a maga domborzati tulajdonságaival, jellemző időjárásával, nehéz terepével és élőlényeivel alapjaiban határozza meg az itteni viszonyokat.¹⁴ Sűrűn lehetne taglalni, milyen

¹¹ BÁN Zoltán András, *A földmű*, Kritika, 1992/7., 16–17

¹² LACZKÓ Emőke, *Változatok kísértetiesre. Az unheimlich fogalmának értelmezése Bodor Ádám Sinistra körzet és Verhovina madarai című regényeinek ökokritikai olvasatában*, 2021 (szakdolgozat, témavezető: Berszán István)

¹³ *Tapasztalatcsere – Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor, L'Harmattan, Budapest, 2005

¹⁴ ANGYALOSI Gergely, *A körzet metamorfózisa*, Élet és Irodalom, Az És könyve, 2011, 55/50

BERSZÁN István, *Hegység, amely emberi nevet visel*, Helikon Irodalomtudományi Szemle, 2010, 56/1–2

BERSZÁN István, *Változatok vadkeleti tágasságra. Bodor Ádám harmadik körzet-regényéről*, Új Forrás, 2015, 8

politikai következményei vannak a regény „társadalmi” berendezkedésében, hogy ezt a zónát a misztikus vonások mögött mégiscsak felismerhetően el lehet helyezni egy kelet-európai diktatórikus emlékezetbe, azonban nagyon kevés szó esik arról, hogy másképp adódna ez a vizsgálódási lehetőség, ha a határvidék, amely biztosítja és indokoltá teszi a rendszer uralmát, nem hegységek és hegycsúcsok, fenyvesek, és hidegvízű patakok közé helyeződne.

A határvidék hegyvidéke

Bodor Ádám maga fogalmazta meg, miért is izgalmas terep számára a határzóna, miért is éppen itt kelnek életre a körzet lakói: „A határ és vidéke – lássuk be –, mindig sokkal izgalmasabb hely, mint az ország belseje. A kockázat, kaland titokzatos helye, ahol a táj és annak minden-minden rezdülése feszültséggel van tele. Ez Európa keletibb tájain általában szögesdróttal, sorompóval lezárt területet jelentett, fenyegető őrtornyokkal a vizesárok fölött. A határ nem volt könnyűszerrel átjárható, jámbor halandó ilyen helyeknek még a közelébe sem igen merészkedhetett. Aki pedig lakóhelye szerint a határ közelében élt vagy éppen egy határövezetben, annak a gondolkodását, azt hiszem, valami egészen abszurd tudat határozhatta meg.”¹⁵ A határ „egyben a kisülések helye vagy éppen az ozmózisé, ahol megütköznek, illetve átszivárognak egymásba két kultúra, kétféle mentalitás elemei.”¹⁶ Ezek a sorok definiáló jelleggel ragadják meg a határ, de főképp a kelet-európai határ elemi tulajdonságait, amelyek jól láthatóan többet foglalnak magukba, mint azt az államok közti szerződésen alapuló, politikai-adminisztratív vonalat, amelyet szeretünk földrajzi síkon is pusztán bürokratikus módon elképzelni.

Étienne Balibar *What is a border?* című 1997-es tanulmánya sokrétűen tárja fel a *határ* komplexitását, többek között arra világítva rá, hogy a határ egyszerre és egy időben jelenti a földrajzilag kijelölt választóvonalat, illetve a hozzá társított politikai-társadalmi struktúrát minden hatalmi és jogi viszonyával együtt, kiemelve a kulturális és gazdasági viszonyok köztességében vállalt, illetve a társadalmi rétegek közti szakadék újratermelésében adódó szerepét.¹⁷ A határ vizuális képéből adódóan is további dualitást foglal magába: választóvonalként elképzelve elhatárol és elzár, azonban soha nem gondolható el a „vonal” két

EGED Alice, *A Sinistra körzet kísértete*, Forrás, 2002, 34/9

LACZKÓ Emőke, *Változatok kísértetiesre. Az unheimlich fogalmának értelmezése Bodor Ádám Sinistra körzet és Verhovina madarai című regényeinek ökokritikai olvasatában*, 2021 (szakdolgozat, témavezető: Berszán István)

¹⁵ BODOR Ádám, *A börtön szaga. Bodor Ádám válaszol Balla Zsófia kérdéseire*, Jelenkor, 2001, 115

¹⁶ Uo.

¹⁷ BALIBAR, Étienne, *What is a Border?* = BALIBAR, Étienne, *Politics and the Other Scene*, Verso, London–New York, 2002, 77–78.

oldala, vagyis az egymástól elkülöníteni szándékozott/elkülönített oldalak nélkül, ilyesformán a határvonal határmezsgyévé válik, kiterjed a határ terére, a határ zónájára, amely épp az átmenetiség, az átjárhatóság és a kapcsolódási pontok lehetőségeire fókuszál. Ezek az úgynevezett kontaktzónák pedig egészen sajátos társadalomföldrajzi, szociológiai és antropológiai viszonyokat tudhatnak magukénak¹⁸, ahogy arra az idézett interjúban Bodor Ádám is rámutat.

A körzet határának irodalmi értelmezése általában a szöveg felől közelít a fogalomhoz és a szöveg szintjén is marad meg: Simon Attila a konkrét román–ukrán határ szimbólumaként interpretálja, Scheibner Tamás határok egész sorozatát említi a karanténtól a természetvédelmi övezetig, Kálmán C. György a különböző népek, magyarok, románok, lengyelek, törökök, ukránok határának több pólusú, kulturális jellegét emeli ki, Sz. Molnár Szilvia szintén a multikulturalitás saját tapasztalattá tételére helyezi a hangsúlyt, mely az írón keresztül a (román-magyar) határhoz kötött történelmi események súlyát hordozza magán, Szilágyi Zsófia pedig visszavezeti a határtudatot „a műfaji határok kérdéséhez és az emberi élet gyermek- és felnőttkor közti határhelyzetéhez”.¹⁹

Természetesen nem teljeskörű a szakirodalmi szemle, azonban megfigyelhető, hogy az érintett kérdéskörök általában az irodalomelméleti vizsgálat mentén az ismert kulturális-gondolati terekből indulnak ki: a szövegvilágból, az elbeszélés módozataiból, a műfaji keretek elmosódásának többletértelméből, emberi jelenlévők, emberi tényezők és hatások képezte határtudatból, mint például az egyetlen döntéshozatallal elrendelt karantén, vagy egy rezervátum. Bodor Ádám sokat idézett fentebbi kommentárja *A börtön szagából* szintén kitér a határ társadalmi-kulturális vonatkozásaira, azonban lényeges különbséggént tűnik fel a kezdő perspektíva, amely rögtön külön emeli ki a határt és vidékét. A feszültség az a hangulat, amelyet hozzá társít, és rögtön le is festi, hogyan kell elképzelni egy Európa keleti felében húzódó határmezsgyét: árokkal, szögesdróttal, sorompóval, őrtoronnyal. Ezek mind nagyon is komolyan veendő materiális körülmények.

A *Sinistra* körzetben nincs szó országokról, a térképeken megtalálható esetleges földrajzi nevek mögött sem lehet a megegyező domborzati helyet megtalálni, ami viszont a határt illeti,

¹⁸ PRATT, Mary Louise, *Arts of the Contact Zone* = BARTHOLOMAE, David–PETROSKY, Anthony (eds.), *Ways of Reading*, Bedford/St. Martin's, New York, 1999

¹⁹ SIMON Attila, *A nem-tudás méltósága*; SCHEIBNER Tamás, *A rezervátum boldogsága*; KÁLMÁN C. György, *A szeméthalmok tövén*; SZ. MOLNÁR Szilvia, *Az identitásépítés helyei*; SZILÁGYI Zsófia, *Műfajok és világok határán* = *Tapasztalatcsere – Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor, L'Harmattan, Budapest, 2005

többször is kiderül, hogy a körzet az ukrán határ mentén húzódik, az itteni helyek természetleírásai mindig rendkívül pontosak és körültekintőek. „Dobrin környékén, ahol az idegen mondhatni naponta tiszteletét tette, a Sinistra vize patakokra ágazott, meredek völgyek mélyültek a Pop Ivan oldalába. A vízmosások mentén szögesdróttal borított acélrudak, betonoszlopok, őrtornyok, csapdákkal teli árkok kanyarogtak föl a sziklás hegygerince: a magasban, a vízválasztón húzódott a határ. A kerítések, árkok, akadályok szövedéke csak egy huzatos hegyszorosban nyílt meg résnyire, ahol a régi földút átbukott a túloldali lejtőkre, amelyek már észak idegen fényeiben áztak. Az utat ott kék-sárga sorompó zárta el, közelében kicsi őrszoba állt és egy kopott tábori sátor, tele didergő katonával. Ez az egy határátkelőhely működött Sinistra körzetben, a sorompót itt is csak hetente egy alkalommal emelték fel néhány órára, még hozzá mindig csütörtök délelőtt. Ilyenkor helyet cseréltek a katonai járőrök, hogy a fegyverbarátság jegyében a határsáv két oldalán egymás területét is végigfürkésszék, ugyanakkor áthaladt az a két vagy három civil jármű, amely az útvonalat kormányzósági engedéllyel igénybe vehette.”²⁰

A Sinistra körzet határa a Pop Ivan hegygerince mentén húzódik. A hegység vonulata ezen a vidéken tehát nem csak a *láthatárt* szabja meg, hanem be is keretezi, *körül* is határolja a *körzetet*. Földrajzi fogalmakkal élve: a Pop Ivan természetes határát képezi a körzetnek, vagy politikai fogalmakra fordítva a szót, az ukrán határ egybeesik egy természetes határral, amely jelen esetben a hegyvonulat. Úgyis lehet fogalmazni, hogy a Pop Ivánnak döntő szerepe volt abban, hol is húzódjon a határ, mi több, szó szerint *meghatározta* azt. Noha ez felszínes perspektívaváltásnak tűnhet, amely révén csupán eltolódnak, felcserélődnek a hangsúlyok, valójában mégis van ebben a *határhelyzetben* egy eleve „adottság”, ami a nézőpontot újra visszatereli a hegységre. Hiszen számos történelmi példa van rá, hogy döntéshozók voltaképp azért húztak meg határvonalat éppen olyan görbékkel egy térkép kétdimenziós felületén, mert a valós földterületen eleve adott egy völgy, egy folyó, egy hegyvonulat, amely természetes adottságaival addig is egyfajta határt jelentett.

Dobrin természetes határa sziklás hegygerinc és vízmosás, amely kiegészül az ember kihelyezte mesterséges határjelző elemekkel: szöges drótból, acélrudakból, betonoszlopokból épült kerítéssel, őrtornyokkal, tábori sátorral, kék-sárga sorompóval, határőrökkel. A járőrök feladata, hogy a rendet felügyeljék és garantálják a szabályok betartását; a kerítés, a sorompó, amely a szomszédos ország szimbolikus jegyeit viseli magán, az árkok mind az átkelést

²⁰ BODOR Ádám, *Sinistra körzet*, Magvető, Budapest, 2020, 8

korlátozzák: lehetővé teszik ugyan az átjutást annak, akinek ez megengedett, de szigorúan akadályozzák azt, akinek nem. Az említett tényezők mind hozzátartoznak egy (kelet-európai) határ vizuális és mentális képéhez, egyik felidézi a másikat, illetve gyakorlatokat, rutinokat, szabályokat társítunk hozzájuk. Konkrét materiális résztvevőkről van szó: adott egy természetes és egy mesterséges határ, amelyek nem véletlenül esnek egybe: megvan a szerepük, a funkciójuk, és az eszközeik, hogy az előre meghatározott jelentéseket és szabályokat megformálják és érvényre juttassák. A kulturális, politikai, gazdasági jelentésrétegek mindig visszabonthatóak emberi és nem-emberi tényezőkre.

De mi mondható el ezeknek a mesterségesen előállított, majd kihelyezett határt jelző és biztosító eszközöknek az emberre tett hatásáról: a betartandó szabályról, amely kötelez egy sajátos magatartásra; vagy a szorongásról, a félelelről, amely az átkelés vagy az átszökés mellé társulhat már csak a szögesdrót látványától is. Mi okozza ezt a szorongást a Sinistra körzetben vagy úgy általában a határzónában? Melyik tudományág lenne képes behatóan foglalkozni ezzel? Képes-e az irodalomtudomány pszichológiai ismeretek, történelmi tudás vagy társadalomtudományi összefüggések bevonása nélkül felfejteni a Sinistra nyomasztó hangulatának okát? Aztán ott van a határőr, akinek egyenruhája csak a rajta lévő, hovatartozását jelző színek és címerek miatt érdekes, hanem főképp azért, mert ez a ruházat képes hatalmat biztosítani számára, olyan hatalmat, amely szorongást kelthet. De mindentől függetlenül a határon járőrözés végső soron egy munkahely, amelyben ez a katona az emberi tényező: érzelmekkel, fáradtsági szinttel, tűrőképességgel, kapcsolati hálóval, temperamentummal, ideális esetben megfelelő kompetenciával és feltehetőleg fegyverrel felvértezve. Mindebben a határhoz tartozó két „emberi elem” komplexitása sejlik fel, akiket kiemeltünk ebből a társadalmi struktúrákkal terhelt határőrzési és határon átkelési gyakorlatból, amelynek forгатókönyve minden bizonnyal nagyon részletesen, számos eshetőségre és kivételre felkészülve le van írva egy törvénykönyvben, még a körzet világában is. És mégsem kielégítő ez a leírás.

Bruno Latour az asszociációs láncolatok fogalmát vezeti be, mint egy lehetséges gondolkodásmenetet, és a tárgyak, illetve a dolgok megkülönböztetésével kezdi: „a kvázi tárgyak lassanként telítődnek, súlyt kapnak, majd létrehoznak egy világot, amelynek körforgásába mi, emberek, ugyancsak belépünk.”²¹ „Nem létezik olyan kollektivitás, amelyen

²¹ LATOUR, Bruno, *A berlini kulcs, 7 = Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijárat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

a megfigyelés pillanatában ne hagyja nyomot a javak, a gesztusok és a szavak áramlása.”²² S hogy kézzel foghatóbb legyen, mire is gondol: „Bárhová is nézünk, még nagyanyáink padlásán, a bolhapiacon, a szemétdombon, a roncstelepen, a rozsdás gyárépületekben, a Conservatoire national des arts et métiers-ben is úgy jelennek meg a tárgyak, hogy tele vannak használattal, emlékezettel, útmutatással.”²³ Latour a *kollektivitás* kulcsszó révén teszi lehetővé, hogy együttességekről, összességekről lehessen beszélni, amelyek magukba foglalják a társadalmat és a benne lévő társulásokat, miközben felismerhetőek maradnak a részt vevő *dolgok*: nem emeli egyiket a másik fölé, nem választja szét őket, s főleg nem rendezi hierarchikus rendszerbe azokat. Latour az embert is ebbe a körforgásba helyezi, s bár hagyományosan a nem-emberivel, a világ tárgyaival szemben meghatározott, nem állít alá-fölé rendeltségi viszonyt köztük, nem a konkrét emberi vagy nem-emberi tényezőre fókuszál, hanem sokkal inkább ezek hálózatszerű kapcsolódásaira, viszonyaira, egymásra tett hatásaikra. Latour felismeri, hogy a *tárgyat* idealizált, absztrakt státuszban létezőként szoktuk elképzelni és kezelni, viszont felhívja rá a figyelmet, hogy valójában ez nincs így, a tárgyak mindig asszociációs hálózatokba foglaltak: általában valamilyen humán narratológiába kerülnek, és/vagy egyfajta cselekvés- és használat-összefüggésbe, ami kétségesse teszi a „meztelen tárgyak” ideális állapotát. Elméletét gyakorlatias módon egy régész és egy általa talált tárgy kapcsolatán keresztül érzékelteti: „Mégis, ha annak az asszociációs láncnak a visszafejtésével, amelynek a tárgy pusztán egyetlen láncszeme, a régésznek következtetéseket kell levonnia, amint kézbe veszi ezeket a megkövesedett vagy poros tárgyakat, eme relikviák azon nyomban megszűnnek csupán tárgyként létezni, s ismét az emberi világ részévé válnak, kézről kézre járnak, és belépnek az ásatások, az osztálytermek, a tudományos irodalom körforgásába. A gyakorlatok láncolatának némiképp ellenállóbb elemét nevezhetjük tárgynak, de csak akkor, ha még a föld alatt rejtőzik (...). Más szóval: nincsenek, és soha nem is léteztek látható tárgyak. Az egyedüli tárgyak mind láthatatlanok és megkövültek.”²⁴ Latour *dolgoknak* hívja azokat a tárgyakat, amelyek nem-emberi tényezőkként vesznek részt a végtelenségig visszafejthető társulások láncolatában és hálózataiban, mindig összefüggéseikben vizsgálja az esetileg és történetileg összekapcsolt elemeket.

²² LATOUR, Bruno, *A berlini kulcs*, 7 = *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijárat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

²³ *Uo.*, 9

²⁴ *Uo.*

A dolgoknak ilyesformán van egy cselekvési programja, egy *szkriptje*²⁵, például a szögesdrót felhúzásának és az árkok kiásásának célja, hogy megakadályozzák az illetéktelenek bejutását, vagyis az az előírásuk, hogy a kívülről közeledő vagy a belülről kijutni vágyó csak a határ egy kijelölt pontját használhassa a közlekedésre. De miért több ilyen értelemben a kerítés, mint egy tárgy? Latouri fogalmakkal élve itt egyfajta *transzláció* megy végbe.²⁶ Az országok szabálya, miszerint ellenőrzés alatt kell tartani a határokon való átjutást, a törvényeknek megfelelően megtiltva és kizorítva a csempészes, az illegális bevándorlás, az emigrálás lehetőségét, itt átruházódik a kerítésre és ez (tulajdonképpen a kerítés) alakít is rajta, ahhoz képest, hogy mondjuk katonák és tisztek sokasága figyelné a határmezsgyét és erőszakkal igyekezne kint vagy bent tartani az embereket és dolgokat. Végül is a katonák is csak emberi tényezők a határ képletében, ráadásul nem teljesen megbízhatóak emberi tulajdonságaikból adódóan sem. A magas szögesdrót és a betonoszlop, vagy a kiásott, csapdákkal teli árkok szinte lehetetlenné teszik, de legalábbis igen megnehezítik, hogy valaki a testi épségét megőrizve hatoljon át rajtuk. Ha az emberek megbízhatóak lennének abban is, hogy betartják a körzet kormányzóságának szabályait, nem volna szükség semmi ilyesmire. Az egyes határmenti dolgok *összekötőként* hordozzák és közvetítik az itteni szabályokat, és jelentéseket, például a kék-sárga sorompó megtestesíti az ukrán határ jelzését. A kerítés azonban *közvetítő* a jelentéshordozásban, ugyanis formálja, alakítja a tiltást, amit kifejez.²⁷ Azok, akik minden tiltás, engedély és törvény ellenére megpróbálnak átszökni a kerítésen, s így a határon is, nem a kerítés cselekvésprogramját, hanem saját *antiprogramjukat*²⁸ követik, mikor drótvágót használnak, átássák magukat, vagy egyéb cselhez folyamodnak.

Dobrin határa mentén csak egyetlen átkelőhely nyílik, s mivel ez az egy igazán jellegzetes, és elemi szerepet vállal a körzet kollektivitásában, felmerülhet a kérdés, hogy miért van ez így? A politikai és katonai elgondolást tekintve, illetve a körzetben uralkodó szigorú felügyeleti rendszerből kiindulva, sokkal könnyebb lehet (kevesebb ráfordítással is) jól ellenőrzött határátjárót biztosítani, ha a feladat többi részét megoldja a szögesdrót és a csapdák sorozata. Ez az elmélet általánosan igaz lehet a határmenti övezetre, miközben az emberi, azon belül is a hatalmi kontroll igénye játszik szerepet benne. Van azonban egy nem elfelejtendő másik meghatározó, ezúttal nem-emberi tényező a Sinistra körzet határmezsgyéjének

²⁵ LATOUR, Bruno *Emberek és nem emberek összevetése*, 33 = *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijarat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

²⁶ LATOUR, Bruno, *Emberek és nem emberek összevetése*, 24 = *Uo.*

²⁷ LATOUR, Bruno, *A berlini kulcs*, 17 = *Uo.*

²⁸ *Uo.*

milyenségében, mégpedig, hogy itt az országok közti vízválasztó a lehető legkonkrétabb értelemben vett vízválasztó is, a Pop Iván sziklás hegygerince, amely a természetes határvonalat kirajzolja. A ki-be járkálás lehetőségeit tehát nem csak a hatalom és a hatalom által kihelyezett mesterséges dolgok korlátozzák, hanem maga a hely, a hegység is. A hegyvidéki körzethez tartozó viszontagságos időjárás, a gyakran behavazott, és nehezen kiépíthető út a meredek hegytetőre nem teszi könnyűvé a határátkelőhely kiépítését, ezért sem véletlen, hogy csak egy van belőle, s ez az egy is csak a keskeny hegyszorosban kaphatott helyet, ahová a régi földút, vagyis a régmúlt átkelési tapasztalata már kiismerte a járást.

Ha a határvidék hálózataiban a szögesdrótból, betoncölöpből kiépített kerítés nem csupán *összekötőként* hordozza a jelentést, egy feliratos táblához hasonlóan, hanem sajátos cselekvésprogramok, használat-összefüggések sorozata révén nyomatékosítja a szabályt, akkor a Pop Ivan hegység is egy olyan *nem-emberi közvetítő* a körzet-történetben, amely nem csak kifejezi és lefuttatja a határ korlátozásának szkriptjét, hanem szükségszerűen bele is avatkozik abba. Vízmosásai ívelik a határ vonalát, szorosai és fennsíkjai megadják a határátkelő helyét, s nem utolsó sorban az egész sziklás és erdős emelkedő komoly akadályt jelent a hegy túloldalára jutásában, és ezáltal a határ másik oldalára kerülésében is.

Hogy mennyire számít a Sinistra határmentiségében a hegyvidéki terep, az Mustafa Mukkerman megérkezésében is jól látszik. Dobrin határát minden héten csütörtökön délelőtt nyitották meg néhány órára, egyik állandó idegen „vendége” pedig a cirkuszba illő terjedelemmel rendelkező, német-török származású kamionsofőr, aki a Balkán legdélibb részeibe szállított fagyasztott húsokat, s általában minden gond nélkül átengedték. Már Coca Mavrodin ezredes ideje alatt a lengyel elvtársak azonban egy alkalommal arra hívták fel Izolda figyelmét, hogy Mustafa Mukkerman a hájai között szándékozik átcsempészni valamit, ezért hát a határátkelési ismerős rutin átvizsgálással és megmotozással bővült ki. Az egész ceremóniát áthatja a hegységek jeges, zárkózott és sötét lényege, amely nem csak a hangulatot határozza meg, hanem elemi, a cselekvéseket befolyásoló létezőként van jelen. „Coca Mavrodin ezredes már a huzatos hágóra öltözötten, csuklyás szürke hegyivadászköpenyben gunnyasztott a parancsnoki székben. Fülét a légvonat ellen sárga vattával tölte tele (...) A Pop Ivan magaslataira aznap érkezett meg nagy dérrrel-dúrral a tél. (...) egy határőr biztonságból piros fénnel égő viharlámpást akasztott a sorompóra, nehogy Mustafa Mukkerman, ha éppen a fergeteg kellős közepén érkezik, váratlanul nekihajtson.”²⁹ A hegyvidéknek aktív szerepe van

²⁹ BODOR Ádám, *Sinistra körzet*, Magvető, Budapest, 2020, 51–53

abban, hogyan fest a katonai téli egyenöltözet, amely nem véletlenül hasonlatos a hegyivadászok ruházatához: azzal együtt, hogy jelzésértékkel bír a rangfokozatok meghatározásában, elsődleges szerepe mégis a praktikusság és az időjárásnak való megfelelés. A terep meghatározza a körzet járműveit is, a magaslati határra vezető földút patakmedreken, süppedős lápokon, vizenyős réteken, majd meredek, sziklás serpentineken vezet keresztül, a hegygerinci szoros nem megközelíthető mással, csak a katonai kételtűekkel. S ha mindez nem lenne elég, a hideg időszak beköszöntével a hó és a szél a látási viszonyokat is olyannyira rontja a magashegységben, hogy nemcsak a határ elérése, hanem a megtalálása, illetve észrevétele is kihívást jelent.

Természetesen lehet metaforikus és szimbolikus jelentéseket találni itt, lehet elemezni, milyen jelentőséggel bír, hogy Bodor Ádám körzetében a hegység emberi nevet visel, de azt is fel kell ismernünk, hogy ezek a jelentések az egészen egyszerű, gyakorlatokat meghatározó nem-emberi tényezők és dolgok társulásaiból erednek, olyan kollektivitásokból, amelyek magukba foglalják az ide kiépíthető határátkelőhely és a kihelyezett osztag berendezkedésmódját, felszereltségét, de ugyanúgy idetartozik a Pop Ivan vízvázlatozója is, fáival, köveivel, ösvényeivel, élőlényeivel, hűvös levegőjével, időjárásával és derengő fényeivel együtt. A körzetben a hegység *közvetítőként* foglalja magába az itteni cselekvéseket, miközben sajátos, csak erre a tájra jellemző kapcsolatokat hoz létre, és formálja azokat.

A kelet-európai hegység ágenciái nem csak a szöveg világában hatnak, pontosabban azért annyira cselekvőképeseek ott, mert így léteznek, így működnek és működtek a valóságban is, olyannyira, hogy az írás kulturális gyakorlatát is képesek befolyásolni. A hegyvidék tájtapasztalatából Bodor Ádám egész regények és novellák sorozatának körzetvilágát teremtette meg, de nem egyoldalúan: ez a hely nemcsak kiváltotta az irodalmi, írói érdeklődést, hanem nagyon sokféleképpen alakította is.³⁰ „Az elbeszélés helyszíne akkor szerencsés, ha egyben alkalmas terep az írói tapasztalatok lecsapódására, vagyis ahol az írói látomás a leghitelesebb. Az én esetemben életrajzi és alkati adottságoknál fogva a kelet-európai történelmi táj, a sorompók, a szögesdrótok szövevényes világa, az ebből eredő közérzet és életszemlélet ez a terület. Egyszerűsége olyan hely, amelynek az alkotás, a képzelődés során megnyílnak a

³⁰ LACZKÓ Emőke, *Változatok kísértetiesre. Az unheimlich fogalmának értelmezése Bodor Ádám Sinistra körzet és Verhovina madarai című regényeinek ökokritikai olvasatában*, 2021 (szakdolgozat, témavezető: Berszán István), 22–23

rejtekei, feltárulnak a mélységei, amely újabb és újabb meglepetéseket tartogat, és ezek a történetet fordulatról fordulatra tovább vezetik.”³¹

Nem a véletlen műve tehát az a metamorfózis sem, amelyen Andrej Bodor keresztülmegy a Sinistra körzetben, hogy hányféle ottani posztot vállal el, hogyan kerül be a körzet emberi és nem-emberi környezetébe, s milyen alakként tér majd később ide vissza. Az itteni helyet befolyásoló határ és hegyvidék együttese arról is tesz, hogy milyen körzetszereplők bukkanhatnak itt fel.

A Mustafa Mukkermant fogadó ellenőrző bizottság Cocából, Andrejből, és két szürkegúnárból állt. Coca Mavrodin viselkedésének egy-egy momentumakor számtalan említés történik arra, hogy ő valójában egy egészen más éghajlatú és vidékű térségből, a „miazmás deltavidékről” származik. Kihelyezett parancsnokként azonban, ha kell, erőszakkal is megpróbál „beilleni”, vagy magához illeszteni a körzet rendszereit. Ha hegyi határellenőrzésről van szó, hát ő hegyivadász köpenyt vesz magára, s a szeles szorosra fülvattával készül. Egyforma testőröket választ maga mellé, akik a szürke gúnár nevet kapják, dobermanokat visz magával az átkutatáshoz, dokumentálási célra kiválaszt egy „független civilt”, Andrejt. Ezek a tényezők mind hozzá tartoznak ahhoz a vámellenőrzési szkripthez, ami Coca Mavrodin fejében létezik a hegyvidéki hatósági cselekvésről. Ide tartoznak a körzet adta *dolgok*, pl. a megörökölt fényképezőgép, a kételtű jármű, de akár a helyinek számító szürke gúnárok is ide sorolhatóak. Viszont Coca személyes érdekei és motivációi is szerepet játszanak a szkript alakításában, pl. azáltal, hogy épp Andrejt léptette a fényképész szerepébe.

Mustafa Mukkerman a maga „hatszáz kilójával és a kamionjával”³² az egyik leginkább bodori karakter, az író elmondása szerint rögtön úgy látta őt „mint idegen[t] az idegengyűlölő környezetben. Mondjuk egy határátkelőhelyen”³³. Alakja dichotómiákkal telített, a sokszor tárgyalt „Nyugat-Kelet határán” jelenik meg, otthonosan mozgó idegenként, groteszk módon *testesítve* meg a körzetlakók számára az ismeretlen külföld létezését.³⁴ Egy multikulturális karakter, nemzetisége nehezen megállapítható, csak nevéből és hallomásból kikövetkeztethető. A fuvarozó varázslatosan képtelen szereplő, ízig-vérig Kelet-Európa eldugott, köztességekkel terhes nem-helyeinek a teremtménye, egy igazi hibrid. Ezüstszerű kamionjának képtelen festményei pálmákról, zöld majmokról, és női mellekről megborzongatják a körzetbeliek

³¹ BODOR Ádám, *A börtön szaga. Bodor Ádám válaszol Balla Zsófia kérdéseire*, Jelenkor, 2001, 116–117

³² *Uo.*, 115

³³ *Uo.*

³⁴ ANGYALOSI Gergely, *A kiismerhetetlen remekmű*, 55; BÁN Zoltán András, *A főmű = Tapasztalatcsere – Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor, L'Harmattan, Budapest, 2005

kedélyeit, gyakran egybemossák a nyugati világkép hordozójával, azonban Mustafa Mukkerman valójában sokkal több mint a Nyugat reprezentációja.

A sofőr szinte összenőtt kamionjával. Egy emberi és egy nem-emberi gépezet hibrid együttlétezése. A kamion nem csak kinézetében a tulajdonosára szabott, hanem az ő egyedi igényeinek megfelelően praktikus szerkezetekkel is ellátott. Mustafa Mukkerman egyértelműen használja a kamiont, s minden eszközével olyan egyedivé teszi, amilyen egyedi dologra neki szüksége van, a kamion minden részlete az ő használatigényét viseli magán. De a kamion is cselekvőképes: meghatározza a fuvaros körzetbeli identitását, ő Mustafa Mukkerman, az északról dél felé tartó kamionos, aki minden héten csütörtökön áthajt a körzeten, és húsz dollárért elvisz innen bárkit. Van egy eszköze, amivel bejut a körzetbe, és ez az eszköz biztosítja a kijutását is. S ha a jármű raktere más potenciálokat is magában hordoz, mint a húsok szállítása, akkor Mustafa Mukkerman kihasználja ezeket a teherautója nyújtotta lehetőségeket. A csempészség egy kihegyezett érzékenységet, a tapasztalat és az improvizáció merész elegyét megkívánó feladatsor, amelyet befolyásolnak a rendelkezésre álló és az útba kerülő dolgok. Ő mint sofőr, a kamion, és a határ kollektivitása, amelyben a szállítás a cselekvésprogram és a csempészség az antiprogram.

Ő az egyetlen, aki játszi könnyedséggel halad át Dobrin City határán, látszólag nem része „a körzet lét/világmodelljének”, amelyben mindenki más esetében csak az itt feltűnés és eltűnés vehető észre, a határátlépés nem,³⁵ ő képes itt arra, amire más (idegen) nem, csak áthalad és szállít. Mustafa Mukkerman azonban nem csak egy távoli világ üzenethordozója, hozzátartozik a körzethez, ő a határmentiség visszatérő lakója, s mivel a körzetnek elemi része a határvidék, ezért bukkanhat fel ő is itt ugyanolyan otthonosan, mint akárki más, mi több, ezért lehet az egyedüli, akinek privilégiuma a határátkelés aktusa. A kamionos otthonossága zökkenti ki az egész határátkelés és határellenőrzés szkriptjét, amelyre Coca Mavrodin előzetesen oly gondosan rákészült. Az ezredesné sűrű elnézésekkel adja ki parancsba testének átkutatását, amelynek Mustafa Mukkerman kedves fölénnyel, alig megragadható gúnnyal áll elébe: „a határszéli motozásos jelenetnél nem a pucérra vetkőztetett több mázsás kamionos válik nevetségessé, hanem a hájredői között kutató »szürke gúnárok«, az ezredes emberei.”³⁶ A fuvarozó nem csak „megálmodta” az ellenőrzést, s így kicselezte és felültette az „új” parancsoknőt, hanem még volt lélekjelenléte megajándékozni Andrejt nyugati csempészáruval,

³⁵ BENGI László, *A szövegszegmentumok iterációja mint az epikai világ megalkotása*, 123 = *Tapasztalatcsere – Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor, L'Harmattan, Budapest, 2005

³⁶ ANGYALOSI Gergely, *A kiismerhetetlen remekmű*, 55; BÁN Zoltán András, *A főmű = Tapasztalatcsere – Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor, L'Harmattan, Budapest, 2005

és emellett biztatóan felajánlotta szolgálatait, ha Andrejnek egyszer kedve támadna távoznia a körzetből. A meghívásra érkező felelet programszerű, próbálja menteni a menthetőt: „Fogalmam sincs, miről beszélsz.”³⁷, de a helyzet már végérvényesen kifordult forgatókönyvéből, egy másik nézőpontból tekintve viszont éppen ekkor állt helyre a körzet csempészésekkel telített rendje szerint. Míg Mustafa Mukkerman integetve és túlkölvén hagyta maga mögött a telet és Dobrint a legnagyobb természetességgel, addig Coca Mavrodin megsemmisülését elrejtendő, beavatottnak hazudja magát, miszerint az egész ellenőrzés pusztán csak gyakorlat volt. Andrej attól a naptól fogva az ezredesnő bizalmasának számít, és szürke gúnárok „vigyázzák” minden pillanatát. Andrej azonban egy sokkal fontosabb történésszálat is összefűz: „a dermedt csöndben meghallottam az erdő széléről Valentin Tomioaga fényképész vonítását. A fényképészezredesét, akit egy napon át én helyettesítettem, s akinek Mustafa Mukkerman barátságát köszönhetem.”³⁸ A körzet korábbi történései és ezeknek a történeteknek a szereplői a határátkelő szorosban összpontosultak, hogy aztán egy intenzíven összesűrűsödő jelenet során innen ágazzanak szerte, ahhoz hasonlóan, ahogy a Pop Ivan oldalában a vizek patakokká ágaznak szét.

A körzet(történet) közepe

Az *Érsek látogatása* a középső regény mind a kiadás idejének tekintetében, mind pedig a szövegek közti párbeszéd és egymásra játszás értelmében. A *Sinistra körzet* 1992-ben, *Az érsek látogatása* 1999-ben, a *Verhovina madarai* 2011-ben került kiadásra. Ahogy Bazsányi Sándor érzékletesen rávilágított 2012-ben, az utolsó regény megjelenése után az Írók Boltja kerekasztal-beszélgetésén: „A három regény három különböző korszakban játszódik. A *Sinistra körzet* ’89 előtt. *Az érsek látogatása* ’89 után, de 2000 előtt. Ez pedig (a *Verhovina madarai*) az új évszázadban.”³⁹ Mivel már több, mint tízéves távlatból, az újdonság minden varázsa nélkül lehet írni a *Verhovina madarairól* is, *Az érsek látogatása* megérdemli, hogy egy „trilógia” közepén álló alkotásaként megkülönböztetett figyelemmel elemezzük: figyelembe véve az „előzményt” és a „folytatást”, de a finoman összefűző kötet egyediségét is szem előtt tartva.

Úgy gondolom, *Az érsek látogatása* ebből a középső helyzetből, az idő távlatából, és Bodor Ádám írásművészetének kollektív jellegéből értékelődik fel igazán. Ugyanis a regény

³⁷ BODOR Ádám, *Sinistra körzet*, Magvető, Budapest, 2020, 59

³⁸ *Uo.*, 62

³⁹ KÁROLYI Csaba, ANGVALOSI Gergely, BAZSÁNYI Sándor, SZILÁGYI Zsófia, *ÉS-kvartett. Bodor Ádám Verhovina madarai című regényéről*, *Élet és Irodalom*, 2012/56 (10), 2012. március 9., 20

bővelkedik a műveken átívelő köztességek részleteiben, amelyek egyszerre idézik fel a *Sinistra körzetet*, utalnak vissza rá, és ágyaznak meg a *Verhovina madarainak*, variációk jóformán visszakövethetetlen sokaságával. Míg Sinistra zordon határát havas hegyvonulatok adják, Bogdanski Dolina határában a szeméttelep magasodó halmain keresztül kell átvergődni, hogy az ide érkező a városba jusson. Másképp zárnak el a hegyek, és másként a szemétdombok, de Bodor Ádám mindkettő esetében képes volt egy hasonló „kisugárzást” felfedezni. Itt a hulladéknak van saját, ha úgy tetszik, lidércfénye. Dolinán a szemét az alapvető élet- és létezmódokat határozza meg, ahhoz hasonlatosan, ahogy a vizek és az illatos gőz Verhovinán. A város diktatórikus ellenőrzésének hajmeresztő történetei egyfelől Dobrint szárnyalják túl, a várostörténet Roxana hercegnő emlékével, a Senkowitzokkal, a letűnt kúriák és családok múltjával pedig a Czervenskyek alapítótörténetét előlegezik meg.

Lehet azt is mondani, hogy a műveket különböző korszakok árnyalják, amelyeket a rendszerváltás és az évezredforduló szabdal fel. Először egy totalitárius rendszer félelmetesen sötét, sejtelmekkel, fekete humorral és elhallgatott agresszióval telített „fénykora” tűnik fel, amely a *Sinistra körzet* lezárásában véget ér. Aztán a körzet határmenti telepe egy Bogdanski Dolina nevű városban „születik újjá”, ahol bár látszólag eltűntek a korábbi hatalmi pozíciók, valójában csak csere történt, egy új megszállás. S végül a *Verhovina madaraiban* már csak egy „valami utáni időkben” eszmélünk fel, ahol úgyszintén egy rendszerváltás történt a háttérben, de ezúttal az adaptálódás vakon zajlik, és sikere is kétséges, mert ez az új hatalom a körzetvilágon kívülről érkezik, és felszámolni készül az itteni eddigi létformákat.

A három regény a körzet történetének három korszakát meséli el. Ezek a történetek ugyanannyira szólnak magáról a körzetről is, ugyanúgy lehet aggódni érte, mint az emberi szereplőkért. Bogdanski Dolina helytörténetei mutatják meg, hogyan is lehetett eljutni Sinistra sejtelmesen eldugott, csábítóan mélyzöld, de mostoha erdőinek környezetétől Verhovina gőzpárás vidékéig, melyet a fenyegető kizsákmányolók apokaliptikus érkezése tesz kísértetiessé.

A szeméthegek folyóhatára

Bogdanski Dolina is határvidéken helyezkedik el, méghozzá egy aktívan mozgó, várostörténetet meghatározó határmezsgyén. „A Medvegica itt határfolyó volt, és egy kiadós esőzés után egy éjszaka nem zúgva, bögve, hanem csöndben és alattomban áttörte a gátakat. Attól az éjszakától kezdve nem északról, hanem délről került meg a várost. Hogy valami rettenetes dolog történt, azt az az átható bűz is jelezte, ami a sok kimosott árnyékszék miatt a

táj fölött lebegett. Bogdanski Dolina a koromsötét éjszaka néhány órája alatt, amíg lakosai úgyszólván aludtak, egyszerűen átkerült a túlsó partra. Egy másik országba.”⁴⁰ Dolina történetének korszakolása tehát nem is annyira „rendszerváltáshoz”, sokkal inkább egy folyó történéseihez kapcsolódik. Korábban a város természetes határát egyik oldalon a hegyvonulatok adták meg, a másik, északi oldalon pedig a folyó. Az egyetlen éjszaka *lefolyt*, ominózus esemény után a Medvegycica a város déli oldalára került, míg északon szeméthegek halmai torlaszolták el az utat, új határt képezve. Bogdanski Dolina térsége megőrzi a körzet korábbról ismerős jellegzetességét, ugyanúgy a hegyvidéki határzónához kapcsolódik, ugyanakkor a folyó szerepének kiemelése és kapcsolata a múlt emlékezetével és a szabadságot egyedül kínáló embercsempészettel, előrevetíti Verhovina vizeinek fontosságát. Amitől azonban egyedivé és különlegessé válik ez a hely, az paradox módon mégis a szemét materiális jelenléte.

Nehéz a felsorolt, körzetet meghatározó nem-emberi tényezőkről külön-külön értekezni, de ennek a fejezetnek igazi tétje nem is ez, hanem annak vizsgálata, hogy miként hatnak együtt és egymásra ezek az ágensek.

Vidra tanár úr „[e]gy időben hetenként legalább egyszer fölvitte őket (a gyerekeket) az egykori evangélikus templom tornyába, hogy név szerint megmutassa nekik Pop Sabin erdejétől kezdve a környező vonulatokat, egészen a távoli hófödte Dobrinig, amelyeket a városból már nem lehetett látni, mivel azokat a hulladék halmai eltakarták. Ráadásul olyasmiről is mesélt nekik, ami nem szerepelt a tankönyvekben, hogy például még nem is olyan túl régen a Medvegycica vize nem délről, hanem észak felől kerülte meg a várost”⁴¹ A regényben az egyszer említésre kerülő szomszédos Dobrinről inkább csak sejteni lehet, hogy hegy, s a Pop Sabin erdőnév is kísértetiesen játszik rá a Pop Ivan nevére; a Medvegycica a Tisza felé folyik, de ennél több koordináta nem található. A homályos magyarázat a határvonalakat megváltoztató éjszakára egyedül a narrátor és Vidra tanár úr elbeszéléséből tudható, akik az érsekség szemszögéből erősen kétes személyek: az előbbi egyszer már kénytelen volt elhagyni a várost, az utóbbi pedig nemkívánatos, úgymond „beteg” emberként az elkülönítőbe kerül. A várostörténeti sorsdöntő fordulat felelőssége az esőzésekre és az áradásra hárul, de a folyó hatalma a szeméttel és a szaggal asszociálódik. Hiszen a másik, ezúttal időhatárt jelző történet így hangzik: „Amióta Bogdanski Dolinán szemetet tárolnak és a hulladék halmai akkorára nőttek, hogy elállják az északi szelek útját, a város fölött már déltájban elhomályosul a levegő,

⁴⁰ BODOR Ádám, *Az érsek látogatása*, Magvető, Budapest, 1999, 19

⁴¹ *Uo.*, 68

csak a bűz kocsonyás harangja remeg a háztetők fölött”⁴² Óhatatlanul felmerül annak esélye, hogy a körzeten kívülről behozott szemét határ- és partmenti felhalmozása lehetett az oka annak, hogy egy áradás alkalmával a folyó teljesen irányt változtatott, és mivel a Medvegyica folyásához igazították a határ ívét, akkor az is „természetes” ez esetben, hogy Bogdanski Dolina járulékos veszteségként került át más országba.

Az itt élők alárendelődnek a természetnek, csak hogy ez a természet nem objektív szerepben tetszeleg. A Medvegyica folyó egy politikainak tartott döntésbe szól bele, ha lehet így fogalmazni, még aktívabban, mint a Pop Ivan Sinistrán, hiszen konkrétan helyet és irányt változtatott, és ez számottevő hatással volt az emberekre és az országokra egyaránt. Természetesen lehetne azt mondani, hogy a folyó tulajdonképp csak a szeméttárolás körülményeinek kiszolgáltató: a hulladékhegyek addig magasodtak, míg végül egyszerűen gátként eltorlaszolták, és aztán utat tört magának máshová. Nincs itt helye semmi antropomorfizmusnak. Valóban nincs. Helyette antropocén van.

Bogdanski Dolina történetének ez a megkerülhetetlen háttere a folyó, a határ és a szemét viszonyairól kulcsfontosságú annak megértésében, miért is fogják majd feszült figyelemmel várni a végnapok változatait Verhovinán. Az időbeli tájékozódásunkban felismerhető egy eseményhorizont, amelyet a „már nem” terminusai határoznak meg: már nem lehet figyelmen kívül hagyni, már nem ugyanolyan, már nem lehet megállítani stb. *Az érsek látogatása* pedig éppen erről az időszakról mesél, amikor az ilyen és ehhez hasonló helyzetekben a természet hirtelen és megrendítő módon fedi fel magát aktív szubjektumként. Bruno Latour, aki ezt a galilei-i, kopernikuszi fordulathoz fogható cezúrát *a föld megindulásaként* írja le, arra figyelmeztet, hogy „[s]ubjektumnak lenni nem azt jelenti, hogy autonóm módon cselekszünk egy objektív háttér előtt, hanem azt, hogy az ágencián más szubjektumokkal osztozunk, amelyek szintén elveszítették autonómiájukat.”⁴³ Vagyis a környezetünk már nem objektív háttér (soha nem is volt az), hanem egy olyan szubjektum, amely elvesztette autonómiáját, amikor évszázadokon keresztül az emberiség alárendelt objektumának szerepébe helyeztük, de most nagy léptékű, váratlan történésén keresztül mutatja meg ágenciáját. „A Föld azonban egy másik radikális értelemben sem »objektív« többé: nem helyezhető kellő távolságra, és nem

⁴² BODOR Ádám, *Az érsek látogatása*, Magvető, Budapest, 1999, 13

⁴³ LATOUR, Bruno, *Ágencia az antropocén korában*, 319 = *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijarat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

fosztható meg az ő embereitől.”⁴⁴ A regényben végig a levegőben maradó kérdés, hogy honnan ez a rengeteg szemét? Bodor világában nincsenek konkrét válaszok, csupán az biztos, hogy Dolina határát valakik szemétkerakóként használták, egészen addig, amíg erre végül egy döntéssel reagált a természet, melynek eredményét többé nem lehet visszafordítani. Ami korábban az ember kitüntetett, alanyi cselekvése és története volt, most kisiklott, „megdermedt, és a *természettörténet* az, amely rettentő sebességgel továbbhalad.”⁴⁵ Nem csak a folyó lép fel cselekvőképes nem-emberi tényezőként, ennek a történetnek a szemét is ugyanolyan társszerzője.

Bogdanski Dolina bizonyos szempontból az érzékek szintjén idézi fel a Sinistra körzet és Verhovina jellegzetességeit, mintha a két telep esszenciája összemosódva, a múltra és jövőre utalva, egy ismerős és mégis teljesen más formában létezne. Csakhogy itt az a sejtelmes hangulat nem a hegyek hideg fényéből adódik, mint Sinistrán: „gyémánt hegycsúcsok világítottak.”⁴⁶ És Verhovina már-már varázslatos kékköves és termálforrások párájának érzékeléséhez sincs köze – „A gőzfátylak éjjel-nappal a rét fölött lebegnek, az émelyítő barnás pára (...) elborítja a völgyet, megüli az udvarokat, beszivárog a házakba, (...) a fiókok legmélyére is”⁴⁷. De kétségtelen, hogy mind a tükröződő fény, mind a tömény, búzzal telített levegő meghatározó sajátossága Dolinának.

A hulladékhalmokhoz, a szagokon túl, kétféle asszociáció társul: a fény és az álom: „A háztetők fölött csak a szemétkerakók delejes szentjánosbogár-burája világított, átderengett az állomásépület ablakain,”⁴⁸ Dolina hulladékfényei derengőek, ezüstösek, és állandóak, ezek egyáltalán nem azok a jelzők, amelyeket a szemét mentális és valós képéhez valaha is kapcsolnánk, itt mégis magától értetődőnek hat, és egy misztikus, sejtelmes hangulatot kölcsönöz a helynek. Mert az a mód, ahogy a helynek ez a delejes fényekkel játszó hangulata láthatóvá válik, befolyásolja a legalapvetőbb létlehetőségeket és létszükségleteket. Meghatározza vagy összemosza a napszakokat: „A szemétnek saját fénye van, ezért itt éjszakára sem sötétedik be teljesen.”⁴⁹ Ez az állandó félhomály pedig további történéseket, lényeket vonz be, egy egész kollektivitás rutin gyakorlatát, amelyben minden és mindenki részt

⁴⁴ LATOUR, Bruno, *Ágencia az antropocén korában*, 319 = *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijárat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

⁴⁵ *Uo.*, 328

⁴⁶ BODOR Ádám, *Sinistra körzet*, Magvető, Budapest, 2020, 169, 153

⁴⁷ BODOR Ádám, *Verhovina madarai*, Magvető, Budapest, 2011, 238

⁴⁸ BODOR Ádám, *Az érsek látogatása*, Magvető, Budapest, 1999, 127

⁴⁹ BODOR Ádám, *Az érsek látogatása*, Magvető, Budapest, 1999, 62

vesz: a helyieknek a beálló homály jelzésértékkel bír, hogy mikor kell és illik elvonulni, mikor nem szabad kimenni az utcára (kivéve, ha csempészni vagy szökni kell). Továbbá meghatározza az álmok idejét, és mélységét. A nappal járőröző tiraszpoli kutyák tudják, hogy lejárt az ő idejük, elkullognak, s helyettük éjszakai, sejtelmes lények jelennek meg, borzok, egyszarvúak, ólálkodó hiúzok. „Estének Bogdanski Dolinán azt nevezik, amikor világítani kezd a szemük”⁵⁰.

Értelemszerűen nem csak a szemét fénye, de a szemét szaga is sajátos jelentőséggel bír: álmodást okoz, altatja a lakosokat, s így válik biztosítottá, hogy mindenki alszik akkor, amikor kell, esetenként nem is ébred fel addig, amíg neki nem szabad. Ez nem egy olyan tényező, amit – mondjuk szellőztetéssel – befolyásolni lehetne, viszont annál inkább egy olyan tényező, ami ezt a körzetet, a Dolinán való berendezkedést határozza meg, legyen szó akár az élőlényekről, amelyek megélnék itt, akár azokról a berendezkedésekről, amiket itt felépítettek. Periprava vikárius, a város úgymond vezető papi személyisége öt éven keresztül aludt, s az örökébe készülő Tizman archimandrita sikertelenül próbálta halottá nyilvánítani, mivel a halottkémet mindig hangos horkolással fogadta. Gábiel Ventuza két alkalommal aludt napokig. Először, amikor megérkezett: „Csütörtök délből érkezett, én pedig egy keddi napon ébresztettem fel.”⁵¹ Másodszor akkor tör rá az álom, amikor elhagyni készült Dolinát: „Az embert ilyenkor elhagyja minden ereje, és ha nincs éppen halaszthatatlan dolga, elnyúlik a ház legeldugottabb sarkában szundítani. Gábiel Ventuza most öt napon át egyfolytában, megszakítás nélkül aludt...”⁵² A szemét sajátos altató szaga minden Dolinát megközelíteni kívánót utolér, mintha a néhány napos alvás lenne az ára, hogy valaki itt huzamosabb időt eltöltsön: „Már a város határában leterített az álmodás, a szeméttelép bűze ott lüktetett minden ujjbegyemben”.⁵³ Számolnunk kell tehát a világ többi részétől elkülönítő álomhatárral is, miként a szeméthegek határával.

Bármily prózaian hangzik, az emberi sorsokat is meghatározza itt a szemét. Az elbeszélő például azért kénytelen elhagyni egy időre Dolinát, mert „szemetet” csempészett a papoknak gyűjtött kagylók közé. De a legélesebben talán a Senkowitz nővérek drámájából derül ez ki, és nem csak azért, mert a folyót feltöltő szemét miatti mederváltás a családjuk gazdag korszakának végét jelentette. Mikor Gábiel Ventuza felbíztatta őket, és előkészítette a betegotthonból való szöktetésüket, a szemétdombba ásta be őket néhány napra, hogy ne találjanak rájuk. Mégis a biztos rejtékhelyük okozta később a vesztüket, mivel olyan bűzt árasztottak, hogy a megbízó

⁵⁰ BODOR Ádám, *Az érsek látogatása*, Magvető, Budapest, 1999, 63

⁵¹ Uo., 57

⁵² Uo., 14

⁵³ Uo., 43

nem ismert rájuk, nem ismerte el őket rokonaiként, s így nem is fizette ki a váltságdíjat. A nővéreket így Gábiel Ventuza szolgáltatva vissza a hatóságoknak, mintha ő találta volna meg őket, s a város főterén lelték halálukat, miközben a járókelő közösség, úgymond elijesztve a szagra odaseregltő sirályokat, halálra kövezi őket. Az is nagyon beszédes, hogy a nővérek maradványainak helyén nem maradt más, mint „szemétkupac”, „mintha maguk is szemétből lettek volna.”⁵⁴

„A szerző egy interjújának (amúgy Budapestre vonatkoztatott) címét parafrázálva: (Sinistrából) eltávozott a hely szelleme, így jöhetett létre Bogdanski Dolina. A várost övező területek leírásában még megjelennek ugyan a csallit, rekettyés, rét és berek szavak, ezek azonban mintha csak nyelvi fosszíliausként utalnának vissza ironikusan a Sinistrában még élő, lélegző, buja nyelvtermészetre. Bogdanski Dolina, úgy tűnik, nemcsak a politikai fejlődés, hanem a civilizáció tekintetében is a Sinistra utáni világ. Beszédes, hogy a természet helyett e várost a szemét (tehát a természet kincseinek civilizációs feldolgozásuk után maradt haszontalan salakja) veszi körül.”⁵⁵ A szemét nem csak a körzet lényegi elemeit változtatja meg, de a korábról ismerős kelet-európai diktatúra megalkotottságára is hatással van. Ezúttal egyszerre figyelhetőek meg a terjeszkedés és a pusztulás nyomai, az itteni rendszer egyszer és mindenkorra végső korszakát éli, s még csak nem is lázadások miatt, hanem egyszerűen önmagát emészti fel. A végek itt új értelmezésre kerülnek.

A Sinistrához képest a körzet világa kitágul. Egyrészt Bogdanski Dolina városnak titulált, amely még magán viseli egy virágzó korszak nyomait: a két széles főutcat emeletes házak keretezik, az egyiken néhol villamossínek vasai bukkannak fel, a főtéren ott az Ismeretlen vándor sírja, említik Roxana hercegnő sírkertjét, a két fő centrális pontja a templomtorony és az állomás, de nem szabad elfeledkezni a régen jól működő bányászatról, a Senkowitzok Bukovináig híres hangszerkereskedelméről.⁵⁶ Másrészt pedig Dolinán kívül még négy másik, a körzethez nagyon hasonló társadalmi és környezeti sajátosságokat sejtető városnévről lehet hallani: Ivano Frankovszk, Komarnik, Jereván és Odessza. Ezek közül leginkább Ivano Frankovszk érdemel különös figyelmet, amelyről Angyalosi Gergely ezt írja: „Ha Dolina a világ vége, a tükörkép város a világ vége előtti állomás”⁵⁷. Dobrin Cityben elképzelhetetlen volt a távozás gondolata, itt viszont az illegális szökések szinte napirendiek, ha a helyzet úgy

⁵⁴ BODOR Ádám, *Az érsek látogatása*, Magvető, Budapest, 1999, 12

⁵⁵ LÁNYI Dávid, *Andrej a városban*, 182 = *Tapasztalatcsere – Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor, L'Harmattan, Budapest, 2005

⁵⁶ BAKU Eszter, *Fiktív terek környezetpszichológiája. Bodor Ádám Az érsek látogatása c. regényének tér-képe*, Magyar Építőművészet – Utóirat, 2011/11 (6)

⁵⁷ ANGYALOSI Gergely, *Az érsekre várva*, 175 = *Tapasztalatcsere*

kívánja. Az elbeszélő kétszer is elsőkik, Viktor Ventuza foglalkozása az embercsempészet, de akár „papírokkal” is igazolhatóvá válhat a körzetek közti átjárás – Viktor Ventuza ezekért állt sorba, hogy szükség esetén Hamza sorsára jusson, aki valaki más helyett más helyen ült börtönben, de legalább életben maradt.⁵⁸ A másik lényeges különbség, hogy míg a Sinistra körzetben tudtak nyugatról, s ezt a tudást mindenki a maga módján értelmezte és/vagy hallgatta el, itt erről nincs szó, a körzet csak keletre terjeszkedik, s a mobilitás is csak kelet felé zajlik, mintha Európa nyugati fele nem is létezne.⁵⁹

A városon belülre fókuszálva egy kontraproduktív mozgás érhető tetten: párhuzamosan fedezhetőek fel a diktatórikus rendszer kiépüléseinek és a szemét bomlasztásának ténykedései, amelyek teljesen újrendezték a centrum és a periféria viszonyait. „A totalitárius hatalom a szimbolikus Helynökség épülete mellett egy új centrumot is létrehozott, a fodrászüzlet képében, azonban az amortizáció, a lakosok – mind az irányítók, mind az alávetettek – animális létmódja és viselkedése, a város folyamatos elnéptelenedése s ezzel fordított arányban a szeméthegek növekedése során a centrum valójában felszámolódik, s helyét egyfajta periférikus életmód és környezet uralja el.”⁶⁰ Dolina önmaga városutópiáját hozza létre.

A hatalmi rendszer és az emberek között ott vannak a félresöpörhetetlen, mindent determináló szeméthegek, melynek mocskában és bűzében kell élni, megélni és túlélni. A szakirodalom általában hierarchikusan helyezi el a hulladékhalom, az itteni lakosok és a papi diktatúra háromszögét. A mederváltás miatt bekövetkező új hatalmi rendszer és következményei elleni egyetlen védekezés a tisztogatás, tisztálkodás lehetne, csakhogy ez is alárendelődik az érsekre várakozás közösségi programjának, vagyis kiszolgáltatottá válik a hatalomnak. A szeminaristák éjt nappallá téve sikálják az állomás padlózatát. A város két fő, gyakorlatilag egyedüli kereskedelmi- és kiszolgálóegysége Colentina Dunkához fűződik, az egyik a fodrászszalon, a másik a később nyitó ruhakölcsönző, mindkettő az emberek rendbetételéhez kapcsolódik. Ezek félig-meddig Colentina hatalma alatt függetlenek a Helynökségtől, azonban a részleges szabadáságért ő is azzal „fizet”, hogy fészülőasszonyai, a papi vezetőség tagjai és mindenki más is csak annyira szépítkézhet, amennyi még megengedett az érsekség értékrendje szerint, ezen kívül a ruhakölcsönző is pusztán az érsek méltó

⁵⁸ ANGYALOSI Gergely, *Az érsekre várva*, 176 = *Tapasztalatcsere*

⁵⁹ KÁLMÁN C. György, *A szeméthalomok tövén*, 198 = *Tapasztalatcsere – Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor, L'Harmattan, Budapest, 2005

⁶⁰ BAKU Eszter, *Fiktív terek környezetpszichológiája. Bodor Ádám Az érsek látogatása c. regényének tér-képe*, Magyar Építőművészet – Utóirat, 2011/11 (6), 17

fogadásáért nyílik.⁶¹ A tisztaság elérése tehát nem a menekülés, vagy a küzdés a rossz városvezetés okozta körülmények elől és ellen, hanem a rendszer egy eszköze a hatalomgyakorlásban. „A testi kényelem az elit réteg kiváltsága, a megnyomorított dolinai polgárok szedett-vedett ruhákban, mocskosan, ápolatlanul, alultápláltan keverednek a por és a szemét közé. (...) a hatalom megfélemlítő eszközként használja a tisztaság elemeit, bünteti a mocskokkal, a vízhiánnyal, bűzzel sújtottakat, pedig éppen ez az, ami ellen hiábavaló minden harc. (...) Azért kell mindenkinek szép és tiszta ruhába öltözni, mert az egy befolyásos embernek érdekében áll. (...) A vezetőréteg konstruál egy képet, aminek elrejtí megkonstruáltságát. (...) A tisztaság látszatának fenntartása a hatalom előtti meghajlás: az érseket nem lehet piszkos utcákkal várni.”⁶² A dolinai diktatúra minden hatalmi gyakorlata voltaképpen a szemét körül forog, a szemétbe ágyazott. Ebben a körzetben a hulladék jelenléte a *közvetítő* a társadalmi, kereskedelmi, politikai és személyek közötti kapcsolatok aktív alakításában. Ami azt jelenti, hogy az emberi ténykedéssel egyenértékű – a lehető legkonkrétabban és megkerülhetetlenül hat az itt élőkre. Ez már az antropocén ideje: a visszafordíthatatlan változások már annyira a környezet részét képezik, hogy az új klímához adaptálódás már nem választás kérdése.

Bodor Ádám körzetét szeretjük mitikusnak tekinteni. Bogdanski Dolina hangulata kicsit rá is játszik erre, amikor egyszarvúakat és egyéb mesebeli, éjszakai állatokat idéz meg. Van azonban egy másik mitikus oldala is a körzetnek, ez pedig az elhelyezkedéséből adódik – határmezsgyéről, perifériákról, végekről beszélünk. A körzet tulajdonképpen „odakint” van. Távol helyeződik a modernkori civilizációktól, csak nyomokban tartalmazza azok eszközeit. Társadalmi normái, rendszerei is kifordított programok szerint működnek, s mindez egy olyan természetes környezetbe ágyazott, amivel az ide érkező olvasó és/vagy irodalomtudós egyre ritkábban találkozik. A modernkori ember egyik sajátos problémája a helyhiány, ahogy Bruno Latour nagyon egyszerűen megfogalmazta: „a moderneknek nincs helyük”⁶³. Itt a legkézenfekvőbb módon arra kell gondolni, hogy napjainkban kihívás lakhatóvá tenni a világot az emberek és más lények milliárdjai számára. Így hát kialakult az „odakint” mítosza, amely

⁶¹ ANDORKÓ Júlia, *Idő-tér-kép és terror Dolinán = A túlhatalom formái egy kelet-európai fiktív városban*, Látó, 2009/20 (11)

⁶² BUCUR Tünde Csilla, „Új gúnyát öltöttek és szakállt növesztettek”. *A hatalom Bogdanski Dolinán = A túlhatalom formái egy kelet-európai fiktív városban*, Látó, 2009/20 (11), 9

⁶³ LATOUR, Bruno, *Szférák és hálózatok*, 125 = *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijárat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

részét képezi mind a természet, mind a társadalom mitológiájának.⁶⁴ Az „óriási odakint”⁶⁵ gondolata biztató, látszólag rendezetté teszi a világunkat, van, mire kivetíteni az elvagyódásunkat abból a szűkös, zsúfolt, terhelt térből, ahol létezünk, és amit egyre inkább felélünk. Az odakint azt a képzetet nyújtja, hogy még van rálátásunk egy adott nézőpontból a globálisra, s azt is jelenti, hogy legvégső esetben még mindig ott van a végtelen világűr, ha a lakhatási probléma esetleg mégsem oldódna meg. „A modernnek jók az áthelyezésben, az utópiák közti vándorlásban, az entitások felszámolásában, (...) és az odakinnbe való állítólagos eljutásban”⁶⁶, csakhogy „valójában sosem férünk hozzá a globálishoz, abból az egyszerű okból kifolyólag, hogy az egyik helyről a másira kizárólag szűk folyosókon jutunk el, miközben egy pillanatra sem vagyunk odakint.”⁶⁷

Bár a körzetvilág látszólag illeszkedik a mitikus, utópisztikus „odakint” képéhez, úgy gondolom, Bodor Ádám inkább mítoszromboló, mintsem mitikus. *Az érsek látogatása* lerombolja azt a képzetet, hogy még létezhet egy eldugott, természetközeli hely, ahol megállhat az idő, ahol utópikusan létrejöhet a természettel szimbiózisban élő emberek kis csoportja, és az egyetlen fenyegetés hatalmi pozíciókból származhat. „Egyetlen emberi tevékenység sem számíthat többé valamiféle külső környezetre: nincs egy tartalék odakint, ahová kollektív tetteink nem várt következményeit örökre száműzhetnénk a szemünk elől. Szó szerint nincs odakint, nincs *szeméttelep*, ahová elvihetnénk tevékenységünk hulladékát.”⁶⁸ Ez a legfájóbb: annak ellenére, hogy a körzet elzárt és távoli, elkülönült és elkülönített, valójában nagyon is közeli, ismerős és valós erdélyi helyekből és tájakból született, és mégsem kerülheti el, hogy hulladéklerakóvá váljon. Dolinán a kétféle „odakint” összeért és egybecsúszott: az elmenekülés helyén is utolért a szemetünk.

Egy ökokritikai dolgozat lehetőségei

„Az antropocén narratíva szerint a »geológiai tényezővé« avanszált emberiség az ipari forradalom óta demonstrálhatóan kihat az atmoszférikus, geológiai és bioszférikus folyamatokra. Ám ha a környezeti válság pusztán az emberi természetből következik szükségszerűen, akkor az emberiség csakis egyfajta predestinált ökológiai bukástörténet

⁶⁴ LATOUR, Bruno, *Szférák és hálózatok*, 125 = *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijarat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

⁶⁵ *Uo.*, 129.

⁶⁶ *Uo.*, 131

⁶⁷ *Uo.*, 125

⁶⁸ *Uo.*, 130

előidézője és egyben katasztrófaváró, cselekvésképtelenségre kárhoztatott áldozata lehet.”⁶⁹ A XXI. századra már ismerős a fenti, nem kis szorongást előidéző gondolatmenet, de apokaliptikus kicsengése gyakran elveszi a hangsúlyt a korábban elhangzó, kifejezetten rétegzett és szerteágazó előzménytörténetről, ok-okozati viszonyokról és problémakörökről, amelyeknek vizsgálata viszont elengedhetetlenek ahhoz, hogy mentális szinten feldolgozzuk, majd tudatosan kezdjünk valamit azzal a leegyszerűsítő konklúzióval, hogy jó esély van az emberiség (jelentős hányadának?) kipusztulására.

Ez nem csak egy kellemes, tudományos diskurzus. Lehetne beszélni arról, hogyan jelenítik meg a mainstream média hibrid, katasztrófahajhász cikkei a klímaválságot, hogyan építik fel az egyéni felelősségre hárítását, míg a nagyvállalatok és multinacionális cégek pozitív fényben tetszeleghetnek a greenwashing mögött.⁷⁰ Egy másik aspektusban pedig arról is lehetne értekezni, hogyan járultak hozzá a jelenlegi helyzethez a sok évszázadra visszanyúló társadalmi-gazdasági struktúráink⁷¹, a letelepedésből adódó agrárkapitalizmus⁷², majd jelenkorunk profitfelhalmozó, árutermelésre, a természeti nyersanyagok és energia minél olcsóbb kisajátítására alapozó piacgazdasága.⁷³ Jelen dolgozatban nincs keret részletes történelmi-gazdasági-politikai elmefuttatásra, viszont ide tartozó kérdéskörként felmerül az akadémiai – azon belül az irodalomtudományi – közeg szerepe a válságkezelésben. Párhuzamosan létezik egymás mellett a populárisnak számító antropocén diskurzus és a klímaváltozást tagadó hangulatkeltés, illetve az összeesküvés-elméletek gyártása. Az utóbbiakat megcáfolni hivatott tudományos kutatások pedig egyre inkább kiszolgáltatottak a profitorientált gazdaságnak és a médiában való megjelenés útvesztőinek, miközben nagy igény van a széles befogadó közönséghez eljutó hiteles tudományos diskurzusra. Bruno Latour szerint „[n]em véletlen, hogy a szférák és hálózatok éppen akkor merültek fel a természet- és társadalom dilemma lehetséges alternatívájaként, amikor az ökológiai krízis megkezdte kétségbe vonni az odakintről való elképzeléseinket.”⁷⁴ Mára már eljutottunk ahhoz a felismeréshez, hogy a pusztán természettudományos keretek nem elégségesek a válságkezeléshez, hanem ezekkel együtt egy interdiszciplináris tudást és ismeretterjesztést

⁶⁹ SZIGETI Attila, SERESTÉLY Zalán, *Klímaváltozás és válságkezelés*, A Szem, 2019. november 11. (utolsó megtekintés: 2023. 04. <https://aszem.info/2019/11/klimavaltozas-es-valsagkezeles/>)

⁷⁰ Uo.

⁷¹ SZIGETI Attila, SERESTÉLY Zalán, Uo.

⁷² MORTON, Timothy, *Being Ecological*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2018

⁷³ SZIGETI Attila, SERESTÉLY Zalán, Uo.

⁷⁴ LATOUR, Bruno, *Szférák és hálózatok*, 130 = *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijarat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

kialakító akadémiai hálózati működésre van szükség, amely nem csak reflektál a konspirációs elméletek generálta „hamis reményt keltő megoldásokra”, hanem túllépve az objektív, kizárólag a tudományos célközönségnek gyártott platformokon, megállja a helyét a kapitalista rendszer, a militarista közeg, a tömegmédia és a politika fórumain is. Ez nagy felelősséggel járó feladat.

Milyen szerepvállalása lehet az irodalomnak, az irodalomelméletnek? Hogyan válik relevánssá, és hogyan épül be a többi a diszciplína hálózataiba? Mit tud kezdeni az irodalom az emberiség és a Föld krízisével? Gumbrecht Heidegger *Lét és idő* című munkájára hivatkozva ezt írja: „amikor megpróbáljuk elképzelni a saját halálunkat, elkerülhetetlenül szorongani kezdünk. Ez az *Angst*. Miért ez a magyarázat? Mert a szerkezetéből adódóan a tudatunk nem képes elképzelni a saját végét. Mert a tudat vége pontosan az a pillanat lenne, ahol a jelen már nem rendelkezik protenciával.”⁷⁵ Ezért is válik rettentő nehezen felfoghatóvá és feldolgozhatóvá a Földet és az emberiséget fenyegető vég kilátásba helyezése. A társadalmi időkonstrukció kronotoposzainak sorozatában elérkeztünk a tágas jelenbe: az idő már nem a változás abszolút ágense, az idő előrehaladtával nem nyílnak további lehetőségek, és nem hagyunk hátra már semmit. A társadalmi szorongásokat már nem nyugtatja meg a problémák megoldásának jövőbe helyezése. Ez a felismerés pedig nem csak a környezethez való hozzáállást befolyásolja, hanem megreformálja az előző korszak, a historista kronotoposzra berendezkedett kulturális és tudományos tevékenységeket, így az irodalmat és az irodalomelméletet is.⁷⁶ Például másképp viszonyulunk és kezdünk értelmezni klasszikus szövegeket⁷⁷, vagy olyan szakirodalmak és szépirodalmi szövegek születnek, amelyek reflektálnak az ökológiai krízisre.

Egy másik felvetődő gondolatmenet szerint, amely Timothy Morton nevéhez fűződik, a klímaszorongás működése a társadalomban hasonló a poszttraumás stressz szindróma (PSTD) freudi elméletéhez. A kérdésfelvetés ezúttal így hangzik: ha tudjuk, hogy mit kellene tennünk a Föld megmentéséért, miért nem tesszük? A legkézenfekvőbb válasz szerint azért, mert azt is tudjuk, hogy az egyedüli, személyes erőfeszítés semmit nem ér.⁷⁸ Ez természetesen csak tehetetlen aggodalmat szül, mintha az emberiség szorongó része egyszerre lenne egy PTSD álomban és élne át egy traumát a valóságban. Az álom egy biztonságos közeg, mert abban azt

⁷⁵ GUMBRECHT, Hans Ulrich, *Új jelen és klasszikusfogalom? A kronotoposzokról*, 54 = GUMBRECHT, Hans Ulrich, *Szellemtudományok - mi végre?* Budapesti előadások, Kijárat Kiadó, Budapest, 2013

⁷⁶ *Uo.*, 63–64

⁷⁷ *Uo.*, 67

⁷⁸ MORTON, Timothy, *Things versus Thing-Data*, xxviii = MORTON, Timothy, *Being Ecological*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2018

előlegezzük meg, ami történni fog – egy fenyegető jövőkép potencialitását, míg a valóságban – a jelenben –, nem számítunk a tragédiára. Morton szerint a tehetetlenség abból fakad, hogy nem tudunk egyszerre cselekvőképesek lenni a PTSD álomban és a valóságban is.⁷⁹ Érdekes lenne megvizsgálni, hogy egyes posztapokaliptikus irodalmi művek kísértetiességére vajon magyarázatot nyújthat-e a poszttraumás stressz szindróma elmélete, felfedezhető-e az ilyen művek olvasásmódjában a számunkra kísértetiesen közeledő tragédia feldolgozásának egy hasonló (pszichológiai és irodalmi) stratégiája?

Az irodalmi műveknél maradva, nem csak az a tevékenység számottevő, amely révén filozófiai-irodalomelméleti értekezések, s így a tanulmányozott szépirodalmi szövegek bekerülnek a tudományos diskurzusokba, és jó esetben valamilyen hatást váltanak ki. Az ökokritikai vizsgálódás azt is feltárta, hogy az irodalom révén van esély a környezetünkhöz való viszonyulás és a környezetünkkel való kapcsolat alakítására. Jeff Malpas szerint a tájkép „nem a helyről alkotott (művészi) másodlagos ábrázolás, (...) hanem a helyhez való viszonyulás, a bevonódás valamely módjának a reprezentációja is.”⁸⁰ A tájat, pontosabban a tájtapasztalatot ábrázoló festményhez hasonlóan az irodalmi mű is képes megjeleníteni, reprezentálni egy helynek az írásra és az íróra gyakorolt, aktív befolyását.⁸¹ Bodor Ádám így beszél erről: „Kell egy inspiráló környezet testközelségben, és valahol a messziségben annak elvonatkoztatott mása. A két kép között foglal helyet a novella.”⁸²

A művészet és a környezet kapcsolata azonban ennél is szerteágazóbb. Amikor egy mű bekerül a kreatív művészi-alkotói hálózatba, az ágensi szerepek is kibővülnek: egyrészt a táj befolyását egy újabb reprezentáció hozza játékba, másrészt az eredeti mű is cselekvőképesen munkálkodik az új alkotások létrejöttében.

Gondoljunk Kamondi Zoltán 2006-ban rendezett *Dolina* című adaptációjára. A rendezőre annyira mély benyomást tett *Az érsek látogatása* című kisregény, amikor még 2000-ben elolvasta, hogy elhatározta, megfilmesíti. Először valós kisvárosokat kerestek, majd a képzelet szülte Dolina díszleteinek megalkotása mellett döntöttek, amely így már át tudta adni a regény, a körzet hangulatát és a rendezői interpretáció hatását. Így épült fel Bogdanski Dolina a Hargita

⁷⁹ MORTON, Timothy, *Truthiness*, xxix = Uo.

⁸⁰ LACZKÓ Emőke, *Változatok kísértetiesre. Az unheimlich fogalmának értelmezése Bodor Ádám Sinistra körzet és Verhovina madarai című regényeinek ökokritikai olvasatában*, 2021, 22 (szakdolgozat, témavezető: Berszán István)

⁸¹ LACZKÓ Emőke, *Változatok kísértetiesre. Az unheimlich fogalmának értelmezése Bodor Ádám Sinistra körzet és Verhovina madarai című regényeinek ökokritikai olvasatában*, 2021, 22 (szakdolgozat, témavezető: Berszán István)

⁸² BODOR Ádám, *A börtön szaga. Bodor Ádám válaszol Balla Zsófia kérdéseire*, I. rész, Jelenkor, 2001, 116

tetején, egy kaolinbánya meddőhányóján.⁸³ Az érsek látogatása helyszínének keresése, majd a falról falra, bútorról bútorra egyesével kitalált és megalkotott környezet felépítése egy nagyon intim és intuitív folyamat részei. A regény, az irodalmi befogadás, a képzelő- és teremtő erő, a materiális eszközök, és természetesen más művésztársak egy külön kollektivitást alkottak, nekik köszönhető, hogy végül a bodori várost vászonra festő film az olvasás során tapasztalt hangulathoz keleties légkört asszociált, port, homokot, sirályokat és hegyeket, meleget és hideget egyszerre, s mindebben az „óhitűek” balkáni misztikumát. Melis László zeneszerző szintén a regény hangulatának hatására írta meg úgy a zenei betéteket, hogy azok „egy nem meghatározható stílusban készüljenek, ne lehessen tudni, hogy ez most Kelet-Közép-, Észak-, vagy Dél-Európa, egyáltalán Európa-e. Ki van dekázva: idegen, de ismerősen idegen a dalok hangzása.”⁸⁴ A kulturális tudást, a kollektív zenei műveltséget és az alkotói szándékot egyszerre befolyásolta a hely és az irodalmi mű.

Bruno Latour számos esszét, értekezést és monográfiát szánt a tudomány megkonstruáltságának tanulmányozására, értelmezésére, és felfedezésére. Rávilágít, hogy a tudományos tények megalkotásának, a kutatási eredmények egybegyűjtésének legfőbb módja a kutatási tevékenységek papírra vetése. Ez a szükséges írásbeli aktus teszi lehetővé a közös (szak)nyelv és megértési minták biztosítását, a későbbi hozzáférhetőséget, a továbbgondolás, a felhasználás és az új kutatási eredmények létrejöttét. Tulajdonképpen egy fordítási műveletről van szó, amely addig ismétlődik, míg a kutatás végén minden lefordítható papírok kétdimenziós felületére.⁸⁵ Latour ezt nevezi *optikai konzisztenciának*.⁸⁶

Az irodalomtudomány innen nézve egy nagyon sajátos kutatási terület, ugyanis nem csak szövegeket írunk az „eredményekről”, hanem szövegeken és szövegekkel kísérletezünk. Mivel Bodor Ádám irodalmi alkotása, illetve a mű olvasása, értelmezése kapcsán íródó jelen dolgozat is papíralapú, nem számít kivételnek a tudományos cselekvések és az optikai konzisztencia alól. „A tudósok akkor kezdenek el látni valamit, amikor a tekintetüket leveszik a természetről, majd megszállottan kizárólag nyomtatványokra (...) kezdenek összpontosítani.”⁸⁷ Ha ezt most leszűkítjük egy ökokritikai dolgozat cselekvésprogramjára, felmerül a kérdés, vajon az

⁸³ KAMONDI Zoltán, BÁRDONICSEK Klára, *Vágóasztalon Az érsek látogatása. Interjú Kamondi Zoltánnal*, Mozinet, 2006. február

⁸⁴ MELIS László, MOLNÁR László, *A mai akciófilmzene moslék. Beszélgetés Melis László zeneszerzővel*, Mozinet, 2006. május, 61

⁸⁵ LATOUR, Bruno, *Vizualizáció és kogníció*, 71 = *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijárat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

⁸⁶ Uo., 57

⁸⁷ Uo., 72

irodalom(tudomány) esetében nincs-e ez fordítva. Ez így módosítaná a tézist: jelen korunkban igazán akkor kezdünk el látni és *ellátni* igazán, miután végigszántottunk tekintetünkkel egy szépirodalmi mű sorain, majd felnézünk a környezetünkre. Bodor Ádám körzetregényeinek olvasása olyan művészi befolyással bír, amely képes visszaterelni a környezetétől elidegenedett olvasó figyelmét a nem-emberi társaságára. A körzet és a körzetregények „megfigyeltségéből” sem egyszerűen csak a politikai, történelmi, kulturális vagy irodalomelméleti értelmezéseket nyerhetjük ki, amelyeket aztán további tudományos diskurzusokba helyezhetünk, azaz egy másik militáris térbe⁸⁸, ahol a téziseket megvédeni kell. Bodor Ádám írásainak olvasása során megtanuljuk a kör(nye)zet egy másfajta *felügyeletét* és *vigyázását*. Igaz, hogy ma nyolcmilliárd embernek van szüksége erre a tudásra, de szerencsére az irodalom egy olyan forrás, amely akkor is fenntartható, ha mindenki számára elérhetővé tesszük.

⁸⁸ LATOUR, Bruno, *Vizualizáció és kogníció*, 75 = *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijárat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021

Felhasznált irodalom

1. ANDORKÓ Júlia, *Idő-tér-kép és terror Dolinán = A túlhatalom formái egy kelet-európai fiktív városban*, Látó, 2009/20 (11)
2. BALIBAR, Étienne, *What is a Border?* = BALIBAR, Étienne, *Politics and the Other Scene*, Verso, London–New York, 2002, 77–78.
3. BÁN Zoltán András, *A főmű*, Kritika, 1992/7
4. BARABÁSI Albert-László, *Behálózva*, ford. Vicsek Mária, Magyar Könyvklub, Budapest, 2003
5. BODOR Ádám, *A börtön szaga. Bodor Ádám válaszol Balla Zsófia kérdéseire*, I. rész, Jelenkor, 2001
6. BODOR Ádám, *Az érsek látogatása*, Magvető, Budapest, 2016
7. BODOR Ádám, *Sinistra körzet*, Magvető, Budapest, 2020
8. BODOR Ádám, *Verhovina madarai*, Magvető, Budapest, 2011
9. BUCUR Tünde Csilla, „Új gúnyát öltöttek és szakállt növesztettek”. *A hatalom Bogdanski Dolinán = A túlhatalom formái egy kelet-európai fiktív városban*, Látó, 2009/20 (11)
10. GUMBRECHT, Hans Ulrich, *Új jelen és klasszikusfogalom? A kronotoposzokról = GUMBRECHT, Hans Ulrich, Szellemtudományok - mi végre? Budapesti előadások*, Kijárat Kiadó, Budapest, 2013
11. *Hibrid gondolkodás*, szerk. KELEMEN Pál, KERESZTES Balázs, KUN János Róbert, ford. Keresztes Balázs, Kun János Róbert, Kijárat Kiadó, I.T.E.M. Alapítvány, Budapest, 2021
12. HIRSCH, Etan, KOREN, Ilan, *Record-breaking aerosol levels explained by smoke injection into the stratosphere*, Science, 2021/371 (6535), 2021. május 19. (utolsó megtekintés: 2023. 03. 19.: <https://www.science.org/doi/10.1126/science.abe1415>)
13. KAMONDI Zoltán, BÁRDONICSEK Klára, *Vágóasztalon Az érsek látogatása. Interjú Kamondi Zoltánnal*, Mozinet, 2006. február
14. KÁROLYI Csaba, ANGYALOSI Gergely, BAZSÁNYI Sándor, SZILÁGYI Zsófia, *ÉS-kvartett. Bodor Ádám Verhovina madarai című regényéről*, Élet és Irodalom, 2012/56 (10), 2012. március 9.
15. LACZKÓ Emőke, *Változatok kísértetiesre. Az unheimlich fogalmának értelmezése Bodor Ádám Sinistra körzet és Verhovina madarai című regényeinek ökokritikai olvasatában*, 2021 (szakdolgozat, témavezető: Berszán István)

16. LATOUR, Bruno, *Sohasem voltunk modernek. Szimmetrikus antropológiai tanulmány*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999
17. MELIS László, MOLNÁR László, *A mai akciófilmzene moslék. Beszélgetés Melis László zeneszerzővel*, Mozinet, 2006. május, 61
18. MORTON, Timothy, *Being Ecological*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2018
19. PRATT, Mary Louise, *Arts of the Contact Zone* = BARTHOLOMAE, David–PETROSKY, Anthony (eds.), *Ways of Reading*, Bedford/St. Martin's, New York, 1999
20. SZIGETI Attila, SERESTÉLY Zsolt, *Klímaváltozás és válságkezelés*, A Szem, 2019. november 11. (utolsó megtekintés: 2023. 04. <https://aszem.info/2019/11/klimavaltozas-es-valsagkezeles/>)
21. *Tapasztalatcsere – Esszék és tanulmányok Bodor Ádámról*, szerk. SCHEIBNER Tamás, VADERNA Gábor, L'Harmattan, Budapest, 2005